

онера; други је имао 5-ту коњичку бригаду, чету велосипедиста, батаљон пешадије, једну батерију и чету пионира. Сем тога, за опсервацију доњег тока реке Модона одређена су још два одреда: један од неколико чета, а други јачине батаљон пешадије, ескадрон коњице и једна батерија.

Коњички корпус првене стране изненада је наишао првог маневарског дана баш на овај последњи одред плаве стране, који га обаспе јаком артилеријском и пешадијском ватром, због чега судије искључе корпусу целу једну бригаду за сав остатак дача.

Као што се види, првога дана, који је био дан извиђања и добивања додира, имала је успеха она страна која је имала и сувише слабу коњицу, — благодарећи употреби одреда.

Што су у овом случају целе коњичке бригаде образовале одреде са осталим родовима оружја, свакојако треба узрок тражити у великој надмоћности супротне стране у коњици, због чега се сматрало да би било залишно, да се саме бригаде и појављују пред њом.

У години 1909. одреди су такође имали успеха, само што је он био много мањи, што опет правдају веома густом маглom и недостатком велосипедиста, за које веле да су одредима веома корисни.

Из целокупног овог разматрања мислим да ће свакоме бити јасно, да је крајње време да се овом питању и код нас покљони пажња коју оно заслужује и која му је већ поклоњена код осталих војска.

Мил. Ж. Миловановић.
генералштабни мајор.

LXVIII

ДРУШТВЕНИ РАЗВИТАК И ВОЈСКА¹

(ЕВОЛУЦИЈА ВОЈНЕ ДИСЦИПЛИНЕ)

ОД ПЕШАДИЈСКОГ КАПЕТАНА I КЛ. Тодора Љ. Павловића²

Проблем. — Војску чине људи, жива бића која мисле и припадају друштву као његови чланови. Природа тих људи, њихов начин живота и мишљења не могу бити незначајни за трупе које су постале из њих.

Као производ друштвеног живота, састављена из истих елемената као и средина одакле је поникла, војска се неизбежно налази у тесној зависности од друштва. Немогуће је, дакле, да су дубоке промене, извршене у нашем друштву, остале без утицаја на стање војничког духа.

Према томе, а priori, већина закона који владају у војском животу, требало би да буду само проширење, или боље, последица закона који владају у животу друштвеном. Пошто војска има да се развија паралелно општој друштвеној еволуцији, војна дисциплина не може избећи да не буде одраз друштвене солидарности.

Да ли би овако постављена хипотеза могла бити и доказана? Остаје да испитамо. Да бисмо то учинили, корисно је најпре проучити како се у прошлости мењала друштвена солидарност. Ну пре него пређемо на њен развитак, да укратко одредимо:

А. Општи појам о друштвеној солидарности.

Дисциплина није само битни услов војске, већ сваког живота у заједници. Где год се образовала каква трајна

¹ Слике које иду уз ову расправу, додаће се идућој свесци, у којој се рад завршује.

² У Великој школи Друштвених наука у Паризу (Ecole des Hautes Etudes Sociales) овај ми је рад примљен и дипломиран као годишњи

РАТНИК
КВ СР
1910
+ СР 197
198-199
СР
Код новог
СР

група, створила се такође и дисциплина. Чим су се људи удружили у извесно друштво, па ма како оно било не-развијено, значи да су постојала правила, која су неминовно претходила њиховим односима. Јер свако удружење претпоставља извесну вољу, која спречава у његовој унутрашњости неред и трвеће.

Та се воља ствара мало по мало под друштвеним притиском.

Човек је по природи мало склон да сам себе присиљава. Његова је тежња обично да иде правцем најмањег напрезања за себе, то јест за својим жудњама и страстима. Једино непрекидни спољни притисак чини наше еготи-стичне инстинкте подложним дисциплиновању. Само је друштво у стању да нас принуди ићи одређеним путем.

Дете јављајући се на свет у извесном друштву, наилази на организован систем правила, која управљају његовим покретима и опредељују шта треба или шта не треба радити у извесном даном случају. Васпитање има задатак да створи друштвено биће. Оно се испољава у непрекидном напору да се детету улију погледи, осећања и понашања до којих оно не би дошло по својој вољи. Од првог дана његова живота ми га натерујемо да једе, да пије, да спава у одређене часове; затим га приморавамо на чи-стоћу, послушност; доцније га принуђавамо да научи да води рачуна о другима, да поштује обичаје, да је при-стојно, навикавамо га на рад, итд.

Овај непрестани притисак који дете подноси, прити-сак је друштвене средине која тежи да га изрази онаквог каква је она сама. Родитељи и наставници су посредници њени. Они утичу онако како се на њих дејствовало. И идући с колена на колено могло би се у сваком поје-динцу видети, као у неком изводу, на који се начин дру-штвено биће образовало кроз векове.

С временом ова спољна принуда рађа поредак у нашем духу, за тим реакцијом и у нашим осећањима и најзад у нашим делима. Тако се добива извесна морална сличност (*солидарност по сличности*) између чланова једнога дру-штва. Сви они показују подједнаку одвратност према извес-ним поступцима, поштовање према другима, приврженост извесним идејама и негодовање према другим; сви осе-

темаат за социолошко-педагошки одсек. Председник комисије био је доајен факултета књижевности на париском универзитету г. Кроазе, а чланови г.г.: генерал Базен-Етер, генералштабни пуковник Гијом и професор војне педагогije у Сен-Сиру, канетан Симон.

ћају подједнако обавезу да се на исти начин понашају у опредељеним приликама.

Тако се ствара *заједничка* (колективна) *свест* групе, састављена из идеја и осећања којима смо најоданији. Они господаре над нама, они су, тако рећи, нешто надчовечно, изгледају нам као некакав одјек неке силе која нам је страћа и надмоћнија.

Ово осећање привржености нечему што надмаша по-јединца, потчињавање посебних интереса општем инте-ресу све се тачније опредељује и утврђује. Односећи се на разне прилике у животу оно се претвара у тачно одре-ђене обрасце, чија је улога да одрже непоремећену дру-штвену солидарност, чувајући сву животну снагу зајед-ничке (колективне) свести.

Отуда проистиче *репресивно право*, које одговара души, тежишту заједничке свести; кривичне одредбе које падају у очи својом јасноћом и одређеношћу, затим чисто *мо-рална правила* која су већ даљи део заједничке свести и садрже у себи нечега колебљивог.

Али друштвени ред не почива само на сили коју друштво има средством закона и управне власти, чија је прва и главна улога да принуди на поштовање заједнич-ких веровања, традиција и обичаја (солидарност по слич-ности), то јест да брани заједничку свест од свих спољ-них и унутрашњих непријатеља. Из кретања која се ра-звијају у окриљу масе, потиче сложена сарадња, узајамно допуњавање и помагање (кооперација), производ поделе друштвеног рада који социјалне везе чини још тешњим и ствара од друштва савршенију индивидуалност (*соли-дарност по подели рада, различности*). Оно што чини је-динство организованих друштава вишега реда јесте једно-времена и готово неодољива тежња за јединством поје-диних његових елемената. То је та унутарња солидарност, која не само да је потребна, већ је неминовни услов. Она је изражена правилима *репресивног права*¹, која или немају никакве везе са заједничком свешћу, или су израз њеног слабог утицаја.

Према томе, дакле, *принуда коју друштво врши преко закона, морални притисак који је ван закона али се веома јако и неизбежно осећа, и симболије које се развијају за-једничким животоном, узајамним допуњавањем и пошто-магањем, услови су на којима почива друштвена соли-дарност*.

¹ *Репресивно право* садржи: грађанско право, трговачко право, право поступака, административно право и уставно право.

психолошкој гомили, са
 ности упутила у смислу реда и одређеног циља, и да се ауторитет може у сваком моменту обратити
 је да се ауторитет може у сваком моменту обратити
 којој сили за стицавање, тачном и неизбежном пра-
 вилнику; потребно је, дакле, парализати рђаве стране го-
 миле и владати њоме предајући је потпуно у руке управ-
 ној власти.

Појединац, долазећи из грађанства под заставу, већ је израђен у погледу друштвене солидарности и доноси у касарну драгоцену особину цивилизованог човека, да уме потчинити своју делатност и вољу наређењима, која издаје претпостављени или која закон налаже. Ово својство вековни је резултат традиција и наследности. Ту се налазе елементи врло разнога доба и порекла. Оно је основа првих покушаја у сваком послу.

Човек, као способно биће за усавршавање, мудро употребом тела и душе, успособи се да изврши извесне одређене радње без устезања, брзо и тачно. Захваљујући навици, он је тада у пуној моћи да употреби сву своју физичку и моралну снагу за достижење одређеног циља.

Маса која ће ступити у војску, поред ове особине, носи још импулсивне снаге, као крвно сродство, љубав, према отаџбини, поштовање предака, заједничке обичаје, самољубље, интересе — једном речи све особине којима се одликују случајно подигнуте трупе, општи устанци. Војске слабо организоване, ратници од данас за сутра, какве сретнемо у неразвијеним друштвима или код побуњених народних маса.

Ну, људи узети као неорганизована или недовољно организована маса, па ма какви сами по себи они били, представљају гомилу. А ми знамо, да је гомила импулсивна, неодмерена, нестална, раздражљива, лаковерна, нетрпељива итд. Тежње, идеје постоје код гомиле, али су неодређене. Свесни се покрети нигде не уједињују, не упоређују и не процењују. Ако се каква страст појави, она повлачи целу гомилу лишавајући је сваког отпора.

Ништа није страшније од разуздане масе, али исто тако ништа није од ње слабије. Одушевљена, свесна своје моћи, гомила је способна за хероизам, она може јурнути на непријатеља, сломити отпор, остати на положају док не буде смрвљена. Али неспособна да расуђује, раздражљива представама, она је подложна уображеном страху и у свако доба готова да буде захваћена паником. (Побуњеници и устаничке војске.)

Са гледишта војне дисциплине психолошка гомила има, дакле, врло повољне и у исто доба врло неповољне особине. Она је колебљиво оруђе: управљати њоме, ствар је врло неизвесна. Гомила је готова да без икаквог стварног разлога жртвује данас старешину кога је јуче обожавала.

Ови односи у војсци не могу постојати. Да би се удржали инстинкти који су увек готови да се појаве у

психолошкој гомили, са
 ности упутила у смислу реда и одређеног циља, и да се ауторитет може у сваком моменту обратити
 је да се ауторитет може у сваком моменту обратити
 којој сили за стицавање, тачном и неизбежном пра-
 вилнику; потребно је, дакле, парализати рђаве стране го-
 миле и владати њоме предајући је потпуно у руке управ-
 ној власти.

То се може постићи физичким, интелектуалним и моралним дејством на масу, чији су чланови већ индивидуално припремљени за живот у заједници претходним васпитањем.

И сам факт што се мноштво људи, привремено отргнутих од њихових редовних послова, скупља за војничку службу, наговештава већ да се они налазе пред једном моралном силом, коју признају и поштују. Навикнути друштвеним притиском на ово врло јако осећање зависности, они долазе сада да се потчине професионалном притиску једне одређене и организоване групе, војске као засебне државне установе.

Отуда проистиче императивна моћ државе над војском, послушност оружане снаге државној власти. Нема сумње, има случајева када војска, у раскорак са друштвом, постаје оруђе у рукама једног човека или извесне касте, као што то беху римски преторијанци, јаничари и руски стрелци, који упражњаваху улогу државе у држави, постављаху и збациваху императоре, султани и цареve. Али је та политичка аутономија војске аномалан случај. То се дешава само у болесним друштвима.

Улазећи у војску грађани се налазе пред једном стварношћу, пред јавном установом која располаже законитим ауторитетом, нарочитом организацијом, овлашћеним правом кажњавања, устројством које одређује дужности, начин рада, узајамне односе, улоге заведене по потреби или обичајене. Све је то производ прошлости, традиција што је створило ауторитет заједничке професионалне свести, која је, у опште узев, у блиској вези са општом друштвеном свешћу.

Војни казни законик предвиђа непокорност, бегство, злоупотребу, крађу, упропаштавање војних предмета. То су кривице које одговарају ономе што је тежиште не само професионалне свести, већ додирује и општу свест. Чисто професионалне погрешке, омашке у служби, у погледу војничког понашања и унутрашњег реда у војсци повлаче

ПРАВО

Војска

Посл

Аном

ПРАВО

много слабије казне, предвиђене већим делом дисциплинском уредбом и правилима службе.

Ну војска не располаже једино тим средством које даје материјална сила власти. Заједнички живот у исто је доба и принудан и примамљив. Људи не могу живети заједно а да се не вежу једни за друге, да не осете узајамне симпатије.

Свакако се у средини окупљеној око заставе осећа с почетка нека врста неповерења. То нарочито долази отуда што се људи не познају. Али с временом то се неповерење ублажује и најзад ишчезне. У унутрашњости војничке корпорације створи се мало по мало једнородност елемената. Мешавина напослетку постане чврста целина. Постепеним прилагођавањем образује се дух заједнице и осећање професионалне солидарности. Начин мишљења и осећања најпре наметнути постају обични. Временом они задобивају вид дужности, које су загарантоване санкцијама па и грижом сопствене савести.

Тако се, у нормалним приликама, развија спонтани живот, унутрашња солидарност која обезбеђује уредно функционисање војске у већини случајева.

И заиста, немогућно је да управна власт одржи организовани скуп какав је једна војска само једном јединственом моћи. Војска није и не може бити каква машина која само понавља наређене покрете. Сви они који јој припадају знају да теже некуда, ка једном одређеном циљу; сви осећају да суделују у једном истом делу. Пошто су свесни делови једне живе јединице, организоване целине, свака засебна група и личност постају извори спонтане активности при испуњавању њихових детаљних улога у оним разноликим приликама, које познају само они који су им сасвим блиски.

Овакво функционисање војске не зависи, дакле, од само чисто спољњег, наметнутог реда; оно се обраћа физичким, интелектуалним и моралним способностима; оно у исто време обухвата тело, разум и дух.

Према томе, дакле, слично ономе што је речено за друштвену солидарност, војска солидарности почива на принуди коју војска као друштвена установа врши преко закона, на моралном професионалном припису, који је ван закона али се веома јако и неизбежно осећа, и на симпатијама и узајамном поверењу, који се развијају заједничким животом.

Како је војска састављена из појединих личности, могло би изгледати да се њена снага састоји из вредности

појединаца. Воља, одважност, хладнокрвност, смелост, енергичност, интелигентност, физичка снага — све су ове индивидуалне особине несумњиво потребне, али оне саме не чине моћ војске, нису за њену моћ довољне. Кад извесна заједница дејствује, није главна ствар да се чине лична јуначка дела. Сваки елеменат, па ма колика била његова снага, сам по себи готово је неурачуљљив; чак и хероизам кад је усамљен ставља у питање свој значај. Оно што чини снагу заједнице јесте у суштини моћ која везује, сједињује, доводи у ред елементе стављене у службу заједничког циља; то је плодна и хармонична организација у којој све посебне силе суделују са свима осталима у једној везаној целини; то је сагласност свих саставних сила, које теже истом резултату. Потребно је да командовање може рачунати на апсолутну потчињеност и потпуну одапост трупа; с друге стране, нужно је да ове имају поверење у своје старешине, да им се покоравају, предадо и разумно их потпомажу свом снагом и способностима. Представник тог јединства јесте војна дисциплина.

Дакле, војна дисциплина не почива само на принудним односима; интелектуалне побуде, афективни покрети, навике, све оно што је извор солидарности, све оно што натерује војника да рачуна на своје другове, да подешава своје радње према општем интересу целине а не с обзиром на нагоне свога егоизма — све то налази ту широко поље.

Заједничким животом, васпитањем, обучавањем свест буде прожета потребом дисциплине, срца јој постају наклоњена, воља јој се потчињава, навика је освештава. И тада она није проста принудна и пасивна послушност, она је у исто време интелигентност и оданост, она превазилази пасивну послушност и постаје послушна иницијатива поверењем и оданомшћу свакога у све и свих у свакога. Дисциплина је колективна врлина, спона моралног, интелектуалног и физичког сједињења које умножава моћ свакога снагом свих осталих.

Укратко, војна је дисциплина скуп сваковерних веза, које спајају чланове војске једне за друге у само једну чврсту смесу, потчињену извесном одређеном друштву, држави.

Б. Механичка и органска солидарност.¹

Упознали смо се на какав се начин образује заједничка свест једнога друштва. Видели смо да она није је-

¹ О друштвеном развоју имамо неколико социолошких система: 1.) По Н. Spencer-у (Principes de Sociologie t. III.) он се састоји у про-

дина основа друштвеној солидарности, већ да ова почива и на подели рада, то јест на индивидуалности, која је нешто сасвим супротно заједничкој свести.

Да уђемо у ближе разматрање ове двојачке основе солидарности.

И поред свог јединства, индивидуална се свест дели на два дела, могло би се рећи на две свести: на прву која је заједничка целој групи којој припадамо, и на другу која нас, напротив, представља само у ономе што је чисто наше и што нас од других одликује. Прва није наше ја, она је заједнички тип, друштво које у нама живи и дејствује на нас. Њу је, као што смо мало час видели, створило вековни друштвени притисак на појединце. Друга је оно што чини нашу индивидуалност: она представља и образује нашу посебну личност.

На сваки начин, ове две свести нису области које се у нама географски разликују; оне су везане једна за другу: продиру дубоко једна кроз другу; оне су, имајући за њих две само једно и исто органско биће, једна свест.

Сваки зна да ми волимо онога ко нам је сличан, ко мисли и осећа као и ми. Огуда се и каже: Ко је какав, таквог друга паће, или с ким си онакав си. Постоји дакле, једно друштвено спајање, чији је узрок у извесној сличности свих посебних свести једном заједничком типу, који није ништа друго до психички тип тога друштва. У овом случају нису само сви чланови групе везани међусобно због тога што личе један на другог, што имају иста осећања, идеје и веровања, они су склопчани такође и за оно што је услов постојања заједничког типа, то јест за друштво које образују својим удруживањем. Не само што се држављани воле и међусобно траже, претпостављајући један другог странцима, већ воле и своју отаџбину. Они чезну за њом као што чезну једни за другима; стало им је много до тога да она буде дуготрајна и да напредује, јер без ње би застало функционисање већег и најважнијег дела њиховог психичког живота.

мени друштава војничког типа у индустријском друштву; 2.) По G. Tarde-у (Lois de l'imitation) у прелазу друштава у којима влада навика ка друштвима у којима господари мода; 3.) По E. Durkheim-у у преображају друштава основаних на механичкој солидарности у друштва основана на органској солидарности. — Ма да полазе са разних гледишта све три теорије у суштини утврђују исту појаву. Питање, дакле, о избору једне од њих не би могло бити начелно спорно. Ми ћемо се задржати на систему г. Дуркхеима, професора париског Универзитета, који има своју школу и часопис (L'Année sociologique) и који сада за једног од најпринципнијих социолога.

Ну није ретка ни противна појава. *И различитости се привлаче.* Исушена земља, каже Еврипид, жудна је кише и облаци пуни кише неодољиво теже земљи. Тако је и међу људима. Ма како богато били обдарени, увек нам по штогод недостаје, те и најсавршенији међу нама имају осећање своје непотпуности. Природа даје сваком извесно богатство и у исто време извесно сиромаштво. Једни се рађају интелигентнији, осетљивији, одлучнији од других. Наклоности су веома разнолике. Сваки може бити користан другима својим нарочитим особинама и у исто време има потребе за способности других, да би допунио по неки недостатак свога бића. Због тога ми и тражимо код других оне особине којих смо сами лишени. Придружујући се њима, мање осећамо своје недостатке. Мислилац теоричар има симпатије према енергичном практичару, плашљив иде за смелим, слаб за јаким, човека привлачи жена, и т. д. На тај се начин, захваљујући индивидуалним различитостима, врши стварна узајамна измена услуга, деоба улога, подела рада која проузрокује пријатељске односе.

Имамо, дакле, две врсте солидарности: једна која се рађа из сличности, друга из разноликости, из поделе рада.

Просечна веровања и заједничка осећања чланова једног истог друштва чине његову заједничку свест. Као год што се супротна стања свести међусобно слабе, тако се стања једнаких свести узајамно ојачавају. На тај начин ојачана, то нису више слабе и колебљиве површне воље, већ узбуђена и тежње чврсто усађене у нама; то су снажна и одређена осећања, нетрпељива до крајности. Све што их вређа изазива друштвени гнев који се испољава у кажњавању свега што им противуречи. Сократ је осуђен на смрт што је проповедао слободу мишљења и говора. Његова индивидуалност косила се с ондашњом заједничком свешћу, и друштво у коме је живео огласило га је за кривца и казнило. Противу Галилеја, кад је издао своје дело о светским системима дигла се била велика бура и он је предат инквизицији и стављен на муке што је писао о кретању земље противно библијском учењу. Црква је могла имати такву силу и власт само зато, што је у то доба вера била најважнији део заједничке свести. Са слабљењем религије заједничка је свест постајала индиферентнијом према кривицама овакове врсте, и зато се нама данас чине чудни поступци некадањег друштва.

Солидарност, основана на просечним веровањима и заједничким осећањима, изражена је кривичним законом бар у ономе што чини њену суштину. И заиста по-

ступци које ова солидарност (кривични законик) забрањује и назива кривицама двојаки су: они или непосредно манифестују врло јаку различност између учиниоца и заједничког типа (све врсте кривица, убиство, крађа, нарушавање јавног морала), или пак вређају орган заједничке власти, то јест управну власт (опорачавање власти). И у једном и у другом случају сила која је погођена кривцом и која је сузбија једна је и иста (заједничка свест); она је производ најбитнијих друштвених сличности, и њен је задатак да одржи друштвену кохезију која произилази из тих сличности. То је та сила коју казни законик штити од свакога слабљења, захтевајући од свакога од нас једновременно и минимум сличности, без којих би појединац био опасност за јединство друштвеног тела, и налажући нам поштовање симбола (закона), који изражава и резимује све сличности и чува их у исто време.

Сасвим је друга ствар кад се тиче солидарности као производа поделе рада. Док она прва претпоставља да појединци личе један на другог, ова друга условљава да се међусобно разликују. Прва је само у толико могућна, у колико се индивидуална личност губи у заједничкој личности; друга је могућна само тако, ако сваки има сопствену сферу одговарајуће акције, ако, дакле, чува своју индивидуалност. Да би се индивидуалност могла развити, потребно је да заједничка свест уступи невестан део индивидуалној свести. И што тај део буде шири, јача ће бити и кохезија (спајање) која из такве солидарности произилази. Јер заиста, с једне стране сваки зависи у толико тежње од друштва, у колико је рад више подељен, а, с друге стране, радљивост појединаца у толико је индивидуалнија, у колико је више специјализована. На пример, сељани, код којих је подела рада неразвијена и који сви живе скоро истим животом, независнији су једни од других. Свака породица носи у себи готово све што захтева друштвени живот. И оно што поглавито чини њихово јединство, солидарност, јесу заједнички обичаји, осећања и веровања. Код варошана се, напротив, утицај заједничких обичаја и веровања већ слабије осећа, али је код њих јача зависност због одавања само појединим занимањима. Сваки ради само извештај посао, а све остало што му је потребно добива разменом свог производа с другима. Сви дакле, постају сарадници једни другима без којих целокупност друштва не може опстати. У овом случају солидарност потиче више из поделе рада, из индивидуалних различности.

Док је за одржање солидарности по сличности неопходан репресивни закон, дотле подела рада рађа правна

правила, која одређују природу и односе подељених улога, ну чије нарушавање повлачи само мере поравнања, које немају карактер испаштања. Оне се могу назвати реститутивно право (грађанско право, трговачко право, право поступака, административно право и уставно право, с изузетком кривичних регула које се ту могу наћи).

Ми сада имамо спољну форму, која представља ове две врсте солидарности: казни и реститутивно право. Прво је огледало солидарности по сличности, друго ошљиви представник солидарности по различности.

Да бисмо упознали узајамни значај ове две врсте солидарности у једном друштвеном типу, довољно је упоредити одговарајуће протезање ове две врсте права које их изражавају, пошто се право мења саобразно друштвеним односима које оно регулише.

Да прсучимо сада у кратким потезима какав однос кроз историју показују ове две врсте права.

У друштвима најнижег стања изгледа да је цело право саморепресивно. Свакидањи живот дивљака уоквирен је мноштвом обичаја, замршених а често и врло негодних забранама и бесмисленим довластима. Многобројна и врло строга правила, ма да нису писана, предвиђају све поступке у животу. Исхрана, ношња, хиљаду детаља који се тичу газдинства предмет су врло распрострањених наредба. Сила традиције код њих је огромна, обичаји предака окружени су толиким поштовањем, да се од њих не може одступити а да се казна не навуче.

После ових друштава најнижег ступња, која се и данас налазе у свету и проучавају, пређимо на најстарија позната уређена друштва.

У последње четири Мојсијеве књиге, најстаријем споменику писаног права, на четири до пет хиљада ставова релативно је само незнатан број, у којима су изражене одредбе, које би, строго узев, могле проћи као нерепресивне. Реститутивно, а нарочито кооперативно право, своди се на незнатну маленост. Али и та правила нису сасвим страна кривичном праву, јер су сва задахнута религиозним карактером. Она сва подједнако проистичу од божанства; нарушавати их значи вређати божанство, а такве увреде су погрешке за које треба испаштати: „Ако не пазиш да испуњаваш сваку реч овога закона написану у овој књизи, бојећи се славног и страшног имена, свевишњег, Бога твога, свевишњи ће те казнити, тебе и твоје потомство“.¹

¹ E. Durkheim, De la division du travail social p. 110. Dent., XXVIII, 58—59 — ct. Nombres, XV, 30—31.

Може се чак рећи, да је све кривично право више мање религијско, јер оно што чини његову суштину јесте осећање поштовања према једној вишој надчовечанској сили, а тај осећај основа је такође сваке религиозности. Ето због чега, у опште узев, репресија доминира у праву код друштава нижега ступња. Ту вера прожима цео правни као и цео друштвени живот.

У закону *Дванаест Таблиц* (први римски писани закон) издвојило се реститутивно од репресивног права, док га је у примитивном Риму ово последње садржало у себи. Овај закон не говори ни о религијским ни о домаћим кривицама, јер су и једне и друге суђене нарочитим судовима, исто тако ни о грешкама противу обичаја.

Историја хришћанских друштава пружа нам други пример исте појаве. Довољно је бацити један поглед на наше законике, па да се уочи да у њима репресивно право заузима врло мали обим у односу на права: контрактуално, трговинско итд.

Репресивно и кооперативно право мењају се дакле по обиму. Што се више какав друштвени тип приближава нашем друштву, кооперативно право све више преовлађује; најпротив, казни законик заузима у толико више места, у колико се више удаљује од наше садање организације. Овај је регрес нормалан и редовно прогресиван.

Али од многих губитака које је претрпело репресивно право најважнији је онај, који се односи на потпун или готово потпун нестанак религијских кривица. А религија је основа солидарности из сличности.

Јеврејин је био дужан да се покорав свима заповедима закона под претњом сакаћења: „Онај ко би вређао закон, пошто му се рука одсече биће истребљен из средине мога народа“.¹ У Атини религиозна криминалност била је још врло велика. У Риму се њена тежина осећала много мање: „Захваљујући надмоћности политичког начела и политичком карактеру римске религије, држава је давала своју потпору вери само у толико, у колико су начертаји управљени противу ње претили непосредно држави“.²

Хришћанство у том погледу остварује знатан напредак према ранијим религијама. Одвојена од световног живота много потпуније него што је била и у Риму, религија није могла више да импонује истим ауторитетом и морала се још више повући у дефанзиван положај.

Од онда су једине религиозне кривице: обесвећење, хуљење на Бога, јерес у разном виду.

Листа, дакле, непрекидно постаје мања. То сведочи да је све мањи број колективних веровања и осећања, која су и довољно колективна и доста јака, да би на се узела религијски карактер.

Кроз кривично право ми смо могли допрети само до промена осећајних феномена, док вера обухвата поред осећања још и идеје и доктрине. *Дакле исти закон регреса примењује се и на репрезентативни (представни) елементи заједничке свести, као и на афективни елементи.*

Пословице су збијени изрази колективних идеја или осећања, која се односе на извесну категорију опредељених предмета. Оне нарочито налазе свој омиљени терен у нижим друштвима. А данас успевају да се одрже само у најмање образованим слојевима. Нестајање пословица, изрека, типичних изреча итд. заједно са друштвеним развитком јесте још један доказ, да се и опште представе такође губе.

Култи старости слаби се исто тако. Обичаји предака губе од свог утицаја.

У опште узев, *заједничка свест* броји све мање и мање снажних и одређених осећања, све друштвене везе, које произилазе из сличности, лабаве, колективни тип губи свој рељеф, појединац се осећа и у ствари је мање под утицајем; он постаје све више извор слободне активности.

Али се тиме не каже да општој свести прети потпуно ишчезнуће. Само што се она све више и више састоји из врло нејасних и неопредељених начина мишљења и осећања, који уступају место све већем броју индивидуалне различности.

Постоји ипак једна ствар, око које колективна свест чвршћа и опредељује се. То је тачка, с које она посматра појединца. У колико сва остала веровања и обичаји све више губе религиозни карактер, појединац постаје предмет једне врсте религије. И заиста једина заједничка колективна осећања која су постала снажнија јесу она, која имају за предмет не друштвене ствари већ појединца. Ми гајимо према личном достојанству извештај култ, који, као сваки силан култ, има већ и своје претераности. Данашње друштво чак и према лоповима и злочинцима осећа неко саучешће и захтева да се према њима, као људима, имају извесни обзир у погледу станова, исхране и других удобности. Та појава могла би се схватити као једна зајед-

¹ Durkheim, op. cit., p. 133. Nombres, XV. 30.

² Ibid, p. 135. Klein, p. 887—88.

ничка вера.¹ Што је до тога дошло, морала је индивидуална личност постати много значајнији елеменат у друштвеном животу. И заиста се индивидуална права појединца с временом проширују. Закон ограничава власт оцу који је некада био апсолутан господар своје деце, робови постају слободни грађани, уводи се једнакост пред законима, равноправност у погледу отпраљвања разних друштвених улога. Закон некада није знао за увреду и клевету обичних грађана. Са растењем личног достојанства предвиђају се и кажњавају и ове кривице. Да би могла задобити ту важност, није било довољно да лична свест сваког појединца само нарасте до апсолутне вредности, већ и да премаши заједничку свест. Потребно је било да се лична свест ослободи јарма заједничке свести, и да ова последња изгуби надмоћност и одлучно дејство којим је располагала. То је тежња тако очигледна, да друштво све више сматра за неопходну дужност, да сваки појединац развије своју интелигенцију. Данас цео свет полаже на то да не остане незналица. Та нарочита привилегија знању долази отуда, што оно није ништа друго до свест, уздигнута на њеи виши ступањ светлости.

Солидарност створена из сличности јесте, дакле, више или мање организован скуп заједничких веровања и осећања свих чланова једне групе. Она везује појединца непосредно за друштво без икаквог посредника. Она се не састоји само из опште и неодређене оданости појединца групи; она чини хармоничним и детаљне радње. Заиста, како су колективни покретачи свуда исти, они проузрокују увек подједнако дејство. Према томе, кад год се они ставе у покрет, в ље се саме по себи и ускупо покрену у истом смислу. Друштво, у коме преовлађује солидарност из сличности, може се упоредити са стадом оваца, које се само ускупо и цело у једном правцу може кретати.

Оваква солидарност може бити јака само дотле, док заједничке идеје и тежње свима члановима друштва надмашају и по броју и по интензивности оне које лично припадају свакоме од њих. Она је у толико енергичнија, у колико је тај сувишак знатнији. Оваква солидарност може се ојачати само на рачун личности. Она достиже свој максимум, кад колективна свест тачно покрива целокупну нашу свест и у сваком се погледу с њом изједначаје. У том тренутку наша је индивидуалност равна нули, ми нисмо више ми, већ колективно биће.

¹ Durkheim, op. cit. p. 147.

Друштвени молекули, који би били скопчани само на овај начин, могли би се, дакле, кретати ускупо само дотле, док немају својих сопствених покрета, као што је то случај с молекулима неорганских тела. Због тога би се ова врста солидарности могла назвати *механичком*.¹

Ова реч не значи да је таква солидарност производ механичких и вештачких средстава. Она је тако названа само по аналогiji с кохезијом, која међусобно спаја елементе неорганских тела, и за разлику од кохезије, која чини јединство код живих бића. Најзад тај назив правда и то, што је веза која на тај начин спаја појединца за друштво потпуно слична оној вези, која везује неку ствар за извесну личност. Индивидуална свест, посматрана под тим видом, проста је зависност колективног типа и иде за свима његовим покретима, као што предмет који припада некоме следећу покретима које врши његов ималац.

Напротив, солидарност која потиче из различитости, јесте систем неједнаких и засебних функција које везују одређене односе. Појединац у овом случају зависи од друштва с тога, што је у зависности од делова који ово састављају; и као што рекосмо сваки зависи у толико јаче од друштва, у колико је рад више подељен, док с друге стране, радљивост свакога појединца у толико је индивидуалнија, у колико је више специјализована. Нема сумње и као таква индивидуална свест није никада потпуно оригинална; и при упражњавању наше професије ми се саображавамо обичајима, навикама, које су заједничке целој нашој корпорацији. Ипак, баш и с погледом на овај случај, јарам који подносимо није тако тежак, као кад нас притискује целокупно друштво. Овде дакле индивидуалност целине расте у исти мах када и индивидуалност појединих делова; друштво постаје способније да се ускупо креће онда, кад сваки од његових елемената располаже са више својих особених покрета. Овака солидарност личи на ону која се види код савршенијих бића. Сваки орган има своју нарочиту физиономију, своју независност, па је ипак јединство организма у толико веће, у колико је та индивидуалност појединих делова истакнутија. У смислу те аналогije може се назвати *органском*¹ она солидарност, која је заснована на подели рада.

За јаснију представку ове две врсте солидарности, солидарности код нижих и виших друштвених типова, можемо узети човека и несавршене животиње. Док рад разних органа код човека, покретање главе, руку, ногу не

¹ Durkheim op. cit. p. 100.

повлачи у истом смислу и цео организам, дотле се, на пример, полипи и суићери не могу друкчије кретати до цели укупно и у истом правцу.

*

Кад се мења начин у коме су људи солидарни, онда и друштвена структура не може остати непромењена. Према томе *треба да постоје и два друштвена типа, који одговарају овим двама врстама солидарности.*

Ако се покуша да се у прошлости образује тип друштва чија би кохезија проистичала искључиво из сличности, онда би то била клица из које би произишавали све друштвени типови. Г. Диркем¹ назива *хордом* једно тако окарактерисано удружење, *племеном* хорду која је престали бити независном и постала елементар једне пространије групе, *сегментним друштвима* на основи *племена* народа састављене удружењем племена.² Ово им је име дато, да најпре означу да су постали од елементарног агрегата, т.ј. племена, а за тим понављањем истих таквих агрегата, слично прстеновима код пршљенастих животиња. Овај назив изражава, дакле, добро њихову мешовиту природу, у исто време и фамилијарну и политичку.

Код Индијанаца Северне Америке налази се један готово савршено чист модел ове друштвене протоплазме. Свако ирокеско племе састоји се из извесног броја одвојених удружења која имају све особине једне хорде. Одрасли обојега пола не разликују се по положају. Чланови народног већа (*les sachems*) и поглавице сваке групе, који чине савет за администровање општих племенских послова, не уживају никакву превласт. Ни само сродство није организовано. У начелу све се личности истог узраста сматрају за сродне једне другима.

Ова организација подноси само ону солидарност која проистиче из сличности, пошто је постала од сличних елемената, а ови опет садрже само једнородне елементе.

Сасвим је друкчија структура друштава у којима преовлађује органска солидарност. Она нису састављена понављањем сличних и једнородних сегмената, већ на основи системе засебних органа, од којих сваки има нарочиту улогу и састоји се из различитих делова.

У јеврејском друштву једва се могу назрети прве клице организованог типа. Код Франака се налази поред

редовног и сталног централног ауторитета и читав ред функција административних и правних и врло мало разгранато и контрактуално право. У Риму *gens* (римско племе) беше основа старог устројства. Од оснивања републике *gens* је готово потпуно престао бити јавна установа. Он није више ни територијална опредељена група, као што је село код Франака, а није ни политичка јединка.

Средством споре еволуције, пошто се успомена о заједничком пореклу угасила, народна се маса не дели више према сродству крвних односа, већ по територијалној подели. Племена тада има свест о себи само као једна група индивидуа, које заузимају један исти део територије; он постаје село у правом смислу. *На тај су начин сви народи, који су прошли фазу племена, образовали територијалне срезове и округе.* Окрузи могу бити или врло чврсти као у централизованим земљама, или лабавији, као код простих конфедерација. Али је принцип структуре исти, због тога механичка солидарност досеже и до друштава на највишем ступњу. Свака област има засебне обичаје и навике, особит живот, својствен само њој. Ну како у овом случају механичка солидарност не преовлађује, то ни уређење сегментима није више једини, па чак ни битни друштвени скелет. Различности не могу бити ни одвише велике ни много заострене. Сегменти су мање затворени; они су приступачнији једни другима.

Територијалне су поделе све мање и мање основане и губе од свога значаја. Могло би се готово рећи да је један народ у толико више измакао у цивилизацији, у колико су ове површнице.

У исто време кад *нишче* областа — сегментна, јавља се професионална организација, и све је потпуније покрива својом потком. Професионална средина не одговара више ни територијалној ни породичној средини. То је један нов оквир који истискује друге. Допуштено је предочити, да ће се овај двогуби покрет продужити у истом смислу, и да ће доћи дан, када ће целокупна наша друштвена и политичка организација имати искључиво, или готово искључиво професионалну основицу.¹

Укратко, *друштвени живот истиче из двогубог извора, из сличности свести и из поделе рада.* У првом случају појединац је удружен због тога што се, немајући сопствену индивидуалност, губи као и сви њему слични у окриље једног истог колективног типа. То је механичка солидарност. У другом случају ма да има посебну физио-

¹ Durkheim, op. cit. p. 101.

² Ibid. p. 149, 150.

¹ Durkheim, op. cit. p. 167.

номију и индивидуалну активност која га од других одликује, појединац зависи од њих баш због тога и у толико, у колико се од других разликује, па следствено и од друштва које проистиче из њиховог удруживања. То је **органска солидарност**.

Што су друштва примитивнија, више има сличности између појединаца из којих су састављена; хомогеност је већа. Што се више ближи напреднијим друштвеним типовима, разноликост је већа, подела рада развијенија.

Овим двама врстама солидарности одговарају два друштвена типа. Као год што се ове солидарности развијају једна према другој у обрнутом смислу, тако исто један од ова два друштвена типа редовно заступа у колико други напредује; сегментна структура све више уступа месту другој, која истиче из поделе рада и која у већини случаја чини везу у данашњим друштвима.

Какав је утицај имала ова друштвена еволуција на војску? На то питање одговориће наредни одељци.

В. Механичка и органска дисциплина

1. Идеје и осећања

Ако се прегледају идеје и осећања, који су владали у прошлости у војскама историјских народа, и упореде са студијом коју смо напред изложили, опазиће се да се друштвена еволуција није могла извршити а да не измени и природу војске кохезије.

Примећује се најпре, да су код старих народа политичка и војна организација биле више мање исте. У том погледу Спарта нам нуди пример који највише пада у очи. Цео је живот ту био савршени комунизам. Њено је уређење према Плутарху било не политички режим једне старе државе, већ „живот једног човека, извежбаног и вештог“.

У Риму се не види овај колективизам. Али и ако Рим у миру није био једна касарна као што беше Спарта, легион је у рату представљао слику државе.

Кажњавање за војничке кривице било је у то доба не само свирепост, већ се често пружало много даље од самога кривца. Код Египћана су чупали језик шпијуну који би издао тајну. Не само бегунци него и сва њихова фамилија кажњавани су смрћу, куће су им разораване а добра конфискована. Примери батинања изобилују. Од њих нису били поштеђени ни сами официри. Из једног папи-

руса види се како се неки пешадијски официр јада: „да кад увече дође у логор, пошто је поставио ноћне страже, добива онако уморан и изнурен батине за незнатне погрешке“.

У Спарти је смртна казна изрицана не само за издајство, већ и за плашљивост. И деца једног страшљивца трпела су жиг срамоте и била су искључена из заједничких обеда. Власт је чак и женама заповедала да не пуштају сузе, да не јецају и да ћутке подносе бол за својим мужевима, палим на бојном пољу.

У Риму је командант био апсолутни господар над својим војницима. Казне бежу врло оштре. Непослушност је повлачила смртну казну. Манлије нареди да му се погуби син, што се борио противно његовим заповестима. Кампански легион без заповести је опљачкао Региум. 4000 људи одведени су у Рим и најзад их све осуде на смрт. Пресуда би дословно извршена. Сенат забрани да се плаче.

Кроз дуга столећа у средњем веку војно и цивилно правосуђе били су још неподељени. Казне бежу немилосрдне. Законик ове спохе није био ништа друго, до каталог разних мучења: точак и вешање, шиб и сакаћење. За крају у ратно време десетковање; ако се ко бранио противу рђавог поступања од стране официра, најпре му се секла рука до чланка, па се онда вешао итд. Постојао је врло строг и подрбан пропис и о најнезнатнијим стварима војничког живота. Тако на пример читамо ово:¹

За рђаво изражавање о каплару	12 удараца сабљом
„ „ „ нареднику	45 „ „
„ одоцњени долазак на збор	25 „ „
„ продају својих чакшира	60 „ „
„ прање спреме кречом или другим керозивом	15 „ „
„ позајмицу своје сабље коме другу да се туче	25 „ „
„ довођење женске у касарну	4 дана у кочиће
„ одоцњени излаз под оружје	35 удараца сабљом
„ сат одоцњења после повечерја	1 дан затвора
„ сваки следећи сат одоцњења	1 „ „ итд.
још по	1 „ „ итд.

Тако се у правилу налази до 70 формула. Разлози су били унапред стилизовани и забрањено је било мењати их. Али ако би поред свега тога била учињена каква не-

¹ Colonel baron W. de Heusch, De l'initiative à la guerre, p. 12.

предвиђена погрешка, требало је применити аналогу казну по одобрењу команданта пука.

У Француској је неподељеност војног и цивилног судства трајала до 1768. Судови, од којих су војници зависили, били су многобројни и правда се делила површно и готово редовно произвољно, подвргавајући варварским казнама често незнатне грешке, па чак и недоказане кривице.

Почев од 1768. разни закони и прописи тачно су определили питање које је данас обухваћено законом од 3. јуна 1857. и изменама од 18. марта 1875. У правилу од 1. јула 1789. читамо:

„Намера Његовог Величанства је да влада дисциплина чврста и одмерена, праведна и просвећена, да се с друге стране заповести издају пристojно, да су основане на разуму или саобразне закону. — Његово Величанство забрањује свима старешинама, па ма кога чина били, да према потчињенима употребе ма какве речи које би их могле вређати или срамотити. Његово Величанство ставља себи у дужност да строго казни сваки преступ који замењујући казну увредом одузима командовању сву достојанственост. — Његово Величанство захтева да та пристojност влада између официра и подофицира и војника тако, да ови никако не буду ослaвљавани са ти, да не буду вређани и злостављани; најзад да их официри предводе, упућују и штите у свима приликама.“

Стари војно-судски законик данас је у Француској већ изашао из моде. Комисија за реформу цивилног и кривичног правосудја у своме рапорту о школском пројекту за укидање војних судова изражава се овако: „Посматрајући и само судско кажњавање, очигледно је да више нема хармоније између садање војне организације и система војног правосудја, уведеног законима од 1857. и 1858. Треба га прерадити. Али исто тако нужно је да уложимо све наше старање, да бисмо створили једну реформу која би се, пружајући најшире гаранције незастаривом праву личности, могла сагласити са одржањем дисциплине.¹

*

У старо доба вера је уткана кроз цео социјални живот, она захвата све; Бог, присутан тада свима људским односима, није напустио ни војску. Пред непријатељем, пре него се улазило у борбу, грчки краљ или војвода приноси жртву и испитује предсказања, јер је било потребно да ова буду повољна па да се отпочне рад. Ни Рим-

љани не ступаху у борбу кад су Богови томе били противни. После битке захваљивало им се за победу или пребивало за пораз. Тако је и дух дисциплине био заоденут битно религијским карактером. Не слушати значило је не само вређати своје старешине већ и своје Богове.

Врло дуго и после старих народа, кроз цео средњи век, краљ се сматрао за представника Бога на земљи. Још и данас читамо на сводовима капеле у Версаљу: „Intra-bit templum sum dominator“. Краљ је преносио један део тога ауторитета на цивилне и војне старешине. Официри на тај начин обдарени исвесном мером божанске свемоћи имали су право на живот и смрт својих људи, па ма зашто то било.

Ова божанска моћ старешина била је улажена појавом војног правосудја, а затим Револуцијом и потпуно уништена. Од то доба она је задржала световни карактер који се све више и више испољавао.

Стари су црпили у вери и заједничким обичајима једнодушну везу, која их је у рат водила. Римљани су у овом погледу показали извештај прогрес. Али при свем том није могућно не осетити у њиховим предузећима ратничко надахнуће из тежње да се другима наметну своји закони и обичаји.

Средњи век тренутно показује пространо друштвено и војно јединство вере, „чудо папске хегемоније“, крунисано крсташким ратовима. Али епоха Свете Столице, Лутера и Калвина, религиозних ратова, прошла је доста брзо. Кохезија која је налазила своју основу у вери, ишчезавала је, да би учинила места једној другој вери: човечанском праву.

Официрски кор, попуњен аристократијом, који је некада био одличан за дисциплину, одржавајући је, сасвим природно губи свој утицај. Неповећење трупа према племићима испољава се почетком Револуције. Од тада њихов ауторитет није више признаван. Видимо да се војници буне и предузимају злочиначка дела противу својих официра. Признајући немогућност да их доведу у стање потчињености и врате осећају дужности, ови официри дају оставке и прелазе у стране земље. Међутим ти исти непокорни војници лако признају један други ауторитет. Старешине које се не разликоваху од њих по рођењу повраћају ред, и трупе од тада показаше јединствену дисциплину. Та нова врста кохезије, произведена страшћу за једнакошћу, мржњом према племству и краљевима, подиже француску војску као какав ураган и поведе је ослобођавању подјармљених народа.

¹ Chambre des députés. Neuvième législature, session de 1907. № 920.

Интересантно је упоредити са овом револуционарном војском руску војску истога доба. Она се разликовала од најамничких војска Велике Британије и од аустријских у етнографском погледу разнородних трупа. Потпуно народна и хомогена, руска је војска личила својим саставом много на војску коју револуција створи у Француској. Али у руском друштву владаше у то доба патријалхални режим, и јачина кохезије трупа старе Русије сасвим је била различита по природи од кохезије у француској војсци. У њој је вера била најјачи ослонац војној дисциплини. Французи се одушевљаваху идејама слободе и једнакости; у њиховим грудима отаџбина је господарила над свима осећајима. „Ако будете побеђени“, објављује Конвент¹ републиканским трупима, „Француска ће бити предмет подсмеха народима и плен тирана... Ваш ће пораз покрити земљу згариштима и сузама... Угасиће се наде рода људскога... Задуго после кад вас више не буде долазиће бедници на гробове ваше и звек њихових ланаца потресаће прах костију ваших“.

Ето какав је дух обузимао француског војника, док се руски војник поносио што је „ратник хришћанства“. Његова Русија била је „Света Русија“, и како сви непријатељи његове отаџбине беху безбожници, сваки је рат за њега био свети рат. Са крстом у руди свештеници су водили јуришне колоне под кишом танади. „Црква Божја и Цар били су овим војницима изнад свега. То су биле као две супротне религије, које су са подједнаком плодношћу рађале хероје и мученике. Једни су пркосили праху и олову ради „човечанских права“, за спас републике, ради опште слободе; други за цара, за успостављење престола и храмова, ради цркве Божје“.²

Ово излагање, које се односило на војно правосуђе и на идеје на којима је почивала основа кохезије војска кроз историју, истиче у главним цртама утицај, који је социјална еволуција имала на војску. У колико се *колеktivни тип (солидарности из сличности) губио, ауторитет и значај опште свести ишчавали су и у војсци исто онако као и у друштву*. Заиста, ако се погледа у назад, види се да се казне, које су некада биле не само свирепе, већ се распростирале и далеко ван кривца, ублажују и постају праведније и човечније. Осећање о личној вредности појединаца прелазило је у војсци исти пут као и у друштву. Најпре и за дуго војник је био као нека

ствар у рукама свога старешине. Овај му је био суверени судија без апелате. Што се иде даље у историји, ова апсолутна потчињеност мења се у зависност, законом опредељену.

Али ако је ово довде довољно да покаже правац еволуције солидарности у војсци, то нам не допушта да корак по корак пратимо овај прогрес и уочимо његово узастопно дејство кроз векове на кохезију трупа.

Да бисмо изближе загледали у тај процес, потребно је, дакле, прибећи другим средствима.

Видели смо да су две врсте социјалне солидарности испољене у два опипљива облика кривичним и реститутивним правом. Ови спољни печати допустили су нам да тражимо преображаје, које је друштво претрпело у историји. Пошто истим средствима нисмо могли изблиз упознати промене које је социјална еволуција изазвала кроз векове у војсци, потребно је *наћи друге материјалне облике, који су у исто време и битни војничкој солидарности и способни да се мењају кад се и она мења*.

То можемо очекивати, мислимо, од извесних фактора који карактеришу кохезију војске у њеној најважнијој улози, у борби. То су: *построји* у којима се трупе боре; *начин извршења маневара* и најзад претрпљени *губитци* у борбама.

II. Построји.

Египатска војска имала је за борбу редовне построје. То су биле *каре* (сл. 1) од сто људи по дубини и по ширини.

Код *грчких војска* налазимо сталан построј, звани *фаланга* (сл. 2). Она је била паралелограм чији је фронт једна од дужих страна. Њена се дубина временом мењала. У доба Хомера била је од 40 реди, за време републике у Атини од 30 реди, Филипова и Александрова фаланга имале су 16 реди дубине. За време свога похода у Азију Александар ређа фалангисте у 8 а доцније и у 6 реди.

Построј *римске војске* био је *легион* (сл. 3). Он је у почетку личио много на грчку фалангу. Временом се мења. Могла би се разликовати три типа потпуно опредељена. Први је легион Ромулов (сл. 3) који би се могао назвати легион-фаланга. Други је манипуларни легион Камулуса (сл. 35). Трећи је кохортни легион (сл. 36) као што је био Цезарев.

У првој периоди *средњег века* инвазије Варвара дају нам призор покрета целокупних народа, који потиснути другима иду и траже ново земљиште. Организација ових маса врло нам је мало позната. Има докумената да су се

¹ Proclamation de la Convention nationale, 23 fevrier 1793.

² L'armée à travers les âges. Alfred Rambaud, 2 série p. 203.

оне у мало касније време бориле у извесном построју, час као као *гломазне каре*, час као троугласте формације, зване „*свињска глава*“. За време стогодишњих ратова Французи су и Енглези постројавали три линије, постављене једна иза друге. Али ма да се може утврдити постојање извесних метода у подели и употреби маса, ми не познајемо ближе принципе њиховог устројства.

Из овога нејаснога доба имамо, међутим, један врло интересантан докуменат. То је бојни *построј Тамерланове војске* (сл. 4).

Сада долази нова периода у вештини ратовања, **епоха ватреног оружја**. Вредно је видети најпре промене, произведене једним техничким проваласком, а за тим преокрет, проузрокован преображајем у социјалном поретку, преокрет као последицу Француске Револуције.

Карактеристични обрасци ове периоде су. *Валентинајнов построј* (сл. 5), *бригада Густава Адолфа* (сл. 6.) *построј Фридриха Великог* (сл. 7) и *Наполеона I* (сл. 8).

*

Довољно је само бацити поглед на војне построје, па да се одмах запази једна тачно обележена еволуција.

Дубина построја постепено се смањивала од почетка ишторије ратне вештине па све до наших дана. Најпре видимо велике масе, правилно и чврсто уоквирене, чији су борци тешко и само укупно могли ступати у дејство. Египћани су се борили у карама од сто људи по фронту и по дубини; Грци дејствоваха у више реди дубине него Римљани. Њихова је фаланга у почетку 40, затим 30 и најзад 16 реди дубине. Римљани су имали построј дубљи од оног што га налазимо код модерних народа. Њихов легион најпре личи на фалангу од 8 а затим од 6 реди дубине. Шведска бригада имала је 6 реди, построј Фридриха Великог 3, за време Француске Револуције и надаље бори се у стрељачком строју.

Коњички построји иду истим правцем. Код Грка се коњица стројила у 8 врста дубине, код Римљана у 4, Густав Адолф је употребљава у построју од 4 па и од 3 линије дубине, Фридрих Велики у 3 па чак и у 2 линије. У доба Револуције и од тада коњица се бори у двоврсном строју.

Може се неко зачудити што се при овом упоређењу војног построја прескочила цела једна дуга периода средњег века. То је учињено најпре стога, што је то доба густог мрака, које није оставило ниједан податак који би био у стању да нам да јасну идеју о војној вештини тога вре-

мена. Ну и кад бисмо претпоставили да ти податци постоје, били бисмо обавезни да их пренебрегнемо, јер социјални типови средњег века, који су дошли на место угашених друштава, нису могли наставити свој живот одавде докле су претходни дотерали. Дакле, да бисмо посматрали прогресиван развој, не можемо поредити последњу епоху цивилизације са младошћу нових друштава.¹

И поред ове апстракције појављује се један изузетак. То је гломазна Валентинајнова формација, која подсећа на египатске каре и ремети прогресивно смањивање дубине које су трупе непрекидно трпеле. Ову појаву треба сматрати само као просто преживљање варварства. И заиста, она је осуђена да је за навек нестане после горког искуства у битци код Лицена.

Построј Тамерланове коњице не може такође ући у преглед поређења. Прво стога, што је конструисан према једном персијском податку који га довољно и не прецизује, па онда и што се не зна ни његов почетак ни даљи развој, он је нејасан и, може се рећи, ефемеран.

После ових потребних напомена *може се утврдити, да се еволуција у погледу дубине војних построја вршила без прекида. Што год се више иде ка примитивним војскама, построји су све дубљи; што год се више приближавамо модерним војскама, они су све тањи*.

Али осим тога има још једна, не мање карактеристична промена у војничким постројима. Не само што трупни построји постају све тањи и тањи, већ је *постепено смањивање њихове дубине праћено и типичним дељењем, које их чини све мобилнијим*.

Заиста, *Египћани* су се постројавали у врло дубоку и сасвим компактну формацију; *Грци* имају тањи построј, али још задржавају једну тешку и масивну бојну линију. Док се код ова два народа види само еволуција у смислу дубине и построја, код *Римљана* налазимо поретке састављене из више серија малих засебних јединица, међусобно одвојених интервалима.

Фаланга је била састављена из три једнаке и паралелне и готово уједно спојене линије. Интервал између ових линија био је од само неколико хвата. Често пута оне су се још више стезале, да би дале или примиле удар.

Легион, напротив, образован је из манипула хастата, принципа или тријара, раздвојених на истој линији интервалима равним њиховом фронту. Празнинама прве линије

¹ V. E. Durkheim. Les règles de la méthode sociologique ch. VI p. 153.—171.

одговарају манипуле друге и обрнуто. Одстојање између линија није прелазило 78—97 метара.

Поситрој Гусијава Адолфа раздeљен је на сличан начин. Јединице које одговарају манипулама тање су. Интервали између ових јединица, као и одстојања појединих линија, нису нам познати. Између батаљона *Фридриха Великог* растојања су била између 20—80 корака, а одстојања линија износила су 200—300 корака.

Распореди група за време *Француске Револуције* и надаље знатно су више исцепани и шири. За време Револуције одстојања су између линија 200—300 метара, а између појединих група резерва 400—600—800 метара.

У наше доба један се батаљон развија у борби према правилима:

немачком на 250 м. фронта и 500 м. дубине,

аустријском „ 270 „ „ „ 500 „ „

руском „ 280 „ „ „ 350—420 м. дубине

француском „ 350 „ „ „ 300—1000 м. „

Фаланга од 4096 људи заузима је у борби 262 м. фронта и 40—30—20 дубине.

Легион од 4200 људи заузимао је у борби 750 м. фронта и 160 м. дубине.

Батаљон од 800—1000 људи заузима сада у борби 250—350 м. фронта и 500—1000 м. дубине.

Дакле, на фронту једног легиона могле су се развити три фаланге, а фронт једне фаланге данас заузима само један батаљон.

Као год што војнички построји показују кроз историју стално опадање своје дубине, они губе све више и своју густину. *Што се више иде ка примитивним војскама, све су оне компактније масе; што се више ближи културнијим друштвима, ширини су распореди распарчанији, све се више разређују и заузимају све већу запремину.*

Ови преображаји нису могли произаћи ни из чега. Шта их је изазвало?

Војска зависи само од два фактора: спољашњег света и човека.

Природа спољашњег света у суштини је непроменљива. Али се површина бојног поља преображава. Препреке и неравности терена све су различније и многобројније. С друге стране наоружање је веома променљиво. У почетку је постојало само хладно оружје. XV век износи на ратну позорницу и ватрено наоружање. Пушка, топ, митраљез замењују праћку, стрелу, катапулту и балисту. И то још није све. У размаку од само неколико година

видимо да се домет, тачност и пробојност ватреног оружја огромно увећавају.

Због тога су сви сложни, и писци и тактичари, да ове промене повлаче тако потпуне и брзе преображаје бојних поступака, да, према афоризму Наполеоновог, „Тактику треба мењати сваке десете године“.

Логично узев, ово је мишљење тачно. Требало би збиља очекивати да разноликији терен произведе и већу поцепаност војних построја у мање групе; требало би, исто тако, мислити да силније дејство оружја увећа ширину фронта и бојног поља. Међутим ствар није таква, како на први поглед изгледа; предрасуде уопште усвојене не потврђују се. Проучавајући факта, утврђује се баш нешто сасвим супротно.

Заиста, за време старог века различити су народи имали иста деструктивна средства, сем ако се неће водити рачуна о мањој дужини римског копља, што се не може узети као ствар од значаја. Она у осталом и не би нимало ишла у корист фаланге, него баш напротив. Земљиште се такође није знатно променило у тој периоди цивилизације. Па онда, откуда толике разлике између египатских, грчких и римских поредака? Откуда затим толике сличности између римских формација и оних код Густава Адолфа и Фридриха Великог, кад су се Римљани борили хладним оружјем, а шведски и пруски војници имађаху пушке и топове? Па шта још да мислимо о Валентштајновом построју! Он се безочно ругао баруту, излажући дејству топова и пушака још компактнију масу од оне што су је стари изводили испред праћке и стреле.

Проналазак ватреног оружја, који даде далеко већу деструктивну снагу од оне што су је имали војници старих народа, није произвео бог зна какву изванредност у тактици. То је била само једна техничка револуција. Међутим су војскини построји илили пушем своје социјалне еволуције, коју наоружање тако рећи ни у чему није пореметило.

Ма да је ватрено оружје било у употреби од средине XV века, број аркебизаца и мускетара увећавао се мало по мало. Пошто је био отприлике $\frac{1}{10}$ у почетку, увећао се на $\frac{1}{2}$ око краја Ренесанса. Густав Адолф је још мешао копљанике и мускетаре у односу 3:4. Тек почетком XVIII века нестаје потпуно и копљаника. Али и ако је пешадија Фридриха Великог сва наоружана ватреним оружјем, пушком са бајонетом, построји трупа још су густе; рачути строј, стрелци, тек се појављују почетком Француске Револуције.

И коњички построји исто тако врше своју непрекидну еволуцију. Њихова се дубина прогресивно смањује и у доба хладног, као и у епоси ватреног оружја.

Мислимо да је и ово довољно да се увиди да *физички свет, природни и вештачки, шерен и наоружање, није главни агенси преображаја војскиних построја. Они се мењају, као што видесмо, кад наоружање остаје недирнуто, и, обрнуто, остају исти, кад се наоружање мења.*

Па онда где да тражимо објашњење? Имамо само још један фактор, у коме може лежати узрок. То је човек. То мора бити његова природа, која ће нам дати жељено тумачење.

Појединци се мењају у исто време кад и друштво. У колико друштва постају пространија, а нарочито у колико су гушћа, све се више јавља једна нова врста психичког живота. Индивидуалне различности, у прво доба изгубљене и смешане у маси социјалних сличности, појављују се издвајати од ње, задобивати свој рељеф и умножавати се. Многе ствари, које су се због тога што нису додиривале колективно биће налазиле ван власти, постају предмети представа. Док су се појединци стављали у покрет само повучени једни другима, изузев случаја кад је њихово владање било опредељено физичким потребама, сада сваки од њих постаје извор спонтане активности. Образују се особите личности, добивају самосвест. Међутим то увећање индивидуалног психичког живота не слаби живот друштвени; оно га само мења. Он постаје слободнији, пространији, па како, најзад, он нема други супстрат до свести појединаца, ове се одбојем проширују, постају сложеније и гипкије.¹

Ово што је речено за друштвену еволуцију, тако тачно објашњава еволуцију војске, да му се нема шта додати.

Тамо где је колективан тип јако развијен, личност је ушитољена у групу, део у целини. Пошто су покретачи колективни, они производе свуда исти дејства; социјални молекули не би могли бити у вези, док се не крећу ускупно и у истом смислу. Војнички построји код ових друштва показују битне црте колективног типа. Да би војници изразили једну целину, да би били способни кретасти се ускупно, збијени су, може се рећи физички привезани једни за друге, сливени у једну компактну и неспретну масу, чији су елементи директно везани за групу, т. ј. за вођу који је изражава.

По мери како колективни тип губи ширину, посебне се личности развијају, свака од њих постаје извор сопствене активности; јединство групе није више у једноликости и једнородности, оно се више састоји у томе да се уреди посебни односи различитих функција појединаца.

И војнички построји узимају печат ове еволуције. Они постају све тањи, дробе се у више одвојених јединица, интервали између ових шире се и по фронту и по дубини, и на крају крајева видимо војнике путуно расуте, борећи се с непријатељем усамљено. Појединци нису више везани непосредно за војсковођу, они од њега зависе зато, што припадају деловима који су му потчињени посредно.

Војска на тај начин постаје способнија да се креће ускупно у исто време кад и сваки од њених елемената има више сопствених покрета; војскини построји добивају више гипкости и еластичности.

Сад је лако разумети промене војничких формација у историји, објаснити гломазне египатске масе; грчку фалангу, тању али још хомогену; римски легион, шведску бригаду, построје Фридриха Великог — формације састављене из више већих или мањих интервала одвојених група, и најзад расути строј Француске Револуције, па и построје који су данас у употреби код војска цивилзованих народа.

Нисмо више принуђени објашњавати појаву стрелача ни имитацијом америчког рата, који „показа њихову извршеност“, па ни моралном снагом, коју „Гете беше поздравео на бојноме пољу код Валмиа“, оним парафразама предрасуда које ништа не објашњавају. Јер, заиста, како би било могуће да револуционари подражавају Американцима, а да коалицијске војске остану верне старој методи борења у смакнутим постројима? Најзад, ако су Французи употребљавали расути строј по имитацији, како бисмо онда објаснили расуте стројеве код Американаца? Што се тиче „моралне снаге“, она није недостајала ни Грцима ни Римљанима, па се ипак ови нису борили у стрелачком строју.

Куртиус примећује да су грчке колоније биле мање искључиве и напредније од метропола, да су доспевале брже до писаног права, да су у неку руку индивидуалније и равноправније. То су нова друштва, образована на брз и свестан начин од разнородних елемената. Отуда реткост заједничких традиција и потреба писаног закона. То су бића различитих фамилија, па чак и различитих раса и

¹ Durkheim, De la division du travail social, p. 339.

најчешће индивидуе а не групе које ово право обухвата; отуда његов карактер индивидуалности:¹

Тако су исто и обале Сједињених Држава, начичкане од најразнороднијих емиграната, центри укрштања најразличнијих традиција, донесених са свих страна света. Због тога су то средине најмање традиционалних и најмобилнијих друштава. То изазива интензивни развој енергије, воље и иницијативе у животу. *А отуда и на бојном пољу ових народа најранија појава највеће индивидуалности у борби, шпирити.*

Француска Револуција пресекла је спору еволуцију изненадним катастрофама, наносећи последњи удар социјалним институцијама које нису више имале снаге за опстанак. Она је испољила исту победу уводећи народну војску, која се на бојном пољу одмах јавља у најгипкијем построју.

Није то, дакле, имитација Американцима; револуционарне војске употребише од првих дана сукоба расути строј по сили необузданог излива једног општег покрета, који направи дар-мар у свему што је чинило суштину свега друштвеног устројства.

Захваљујући, дакле, принципу две врсте солидарности, солидарности која потиче из сличности и солидарности која почива на различности, све се може боље и лако разумети. Различите војске имале су построје, какве су једино могле имати према степењу своје цивилизације у једној дајој епоси. Што су војске примитивније, њихове формације имају све више печат механичке солидарности; што се ближе иде културнијим војскама, построји све више добивају облик органске солидарности.

Ови ће резултати бити потврђени и испитивањем начина борења.

1910
Кв 68

ИЗ ОБЛАСТИ ПОЉСКЕ ФОРТИФИКАЦИЈЕ

Кратак поглед на брзу фортификацију и њену савремену примену

Констатовано је одавно, да је пољско утврђивање у рату корисно, али у последњим ратовима доказано је фактима, да је та вештина постала и неопходна.

У енглеско-бурском и руско-јапанском рату пољска фортификација примењивана је много чешће и у већој мери него до тада, па је стога добила у многоме и нови правац.

До тих ратова вештина пољског утврђивања разумевана је и примењивана онако, како су то налагала ратна искуства, стечена раније. Али ново наоружање у вези са одговарајућим тактичким радњама развило је јаче примену пољске фортификације, а нарочито оног њеног дела, који се зове „брза фортификација“. Овај део вештине пољског утврђивања, који се тек овлаш издвајао под тим именом, добио је сада одређенију форму, постао је више опредељен и са тактиком спојио се у једну целину.

Због ове чврсте везе са тактичким радњама, како одбавним тако и нападним, брза или *импровизирана фортификација* прешла је у специјалност пешадије и њених команданата.

По себи се разуме да онај први део пољске фортификације није услед тога ништа изгубио од свога значаја. Вештина пољског утврђивања за времена остала је и даље као неопходна ратна помоћница тактике. Али природа тога поста налаже сада да такво утврђивање постане специјалност инжењерских трупа.

Овакав нов развој и подела пољске фортификације природан је појав. Вештина утврђивања напредовала је постепено са оружном техником, т.ј. са већом потребом да се добије сигурнији заклон. Моменти у усавршавању ору-

¹ C. Bouglé. Qu'est ce que la Sociologie? p. 16.

1910, књ 68 св 2
февруар

правих Срба. Потурчењака има око 25.600 (у плеваљском санџаку 10.500, у сјеничком 15.100).¹

Арнаути су трећа народност у Санџаку. Изузимајући један мали део, сви остали су поарбанашени Срби. Ово признаје и аустријски шовиниста Иррен у своме Kosovo und Novi Bazar. Арнаута има растурених по Пештери и сакупљених око Берана, у Старом Колашину, у горњем току Ибровом и око Рожаја.

Арнаути су необуздан и самовољан елеменат. Често се буне и противу турских власти. Нема дана да они не угасе који српски живот. Увек нападају мучки; учињену неправду памте и готови су увек на освету. Већина служе за новац Аустрију, они су јој поуздано оруђе, којим води своју језуитску политику по Санџаку.

Арнаути нису згодан војнички материјал за уређену војску, тешко се привикавају војној дисциплини. Највеће поштовање имају према артилерији, од које имају необичан страх. Боре се увек очекујући у заседи. Воле пушку и јагаган; добри су стрелци.

Према данашњем уставу у Турској сви држављани иду у војнике. Нема спора, Новопазарски Санџак даће турској војсци најбољи војнички елеменат.

У Турака нема поуздане статистике, па је тешко одредити број становника. Вагон Иррен је објавио 1892. године да је у Санџаку било око 160.000 становника. Данас се рачуна на 250.000. Око 190.000 Срба, а 60.000 Арнаута и Турака.

(СВРШИЋЕ СЕ)

¹ Податци географског института на нашем Универзитету.

197 — 222

ДРУШТВЕНИ РАЗВИТАК И ВОЈСКА

ЕВОЛУЦИЈА ВОЈНЕ ДИСЦИПЛИНЕ

од

пешадијског капетана I класе ТОД. Љ. ПАВЛОВИЋА

— 14 ТАБЛИЦА У СЛОГУ И 15 СЛИКА У ПРИЛОГУ II —

(СВРШЕТАК)

III Начин борења.

Да бисмо уочили еволуцију начина борења, пропраћимо укратко карактеристичне борбе кроз векове. Опис египатских немамо. Али су их класични народи оставили у изобиљу. Издвојићемо од њих оно што ће бити корисно за ову студију.

Код *Грка* су лаке трупе заметале борбу својим метним оружјем. Растурене у почетку у напред и на бокима бојног поретка, повлачиле су се у позадину или утврале између ескадрона кад је судар имао да се изврши. За време трајања борбе продужавале су да се бацају стрелом и праћком преко глава војника борбене линије.

Кад је војска била уређена да прими или изврши удар, првих шест реди фаланге износили су копља, држећи их обема рукама, тако да је сваки борац прве линије био брањен са шест врхова од копаља. Остали редови држали су копља вертикално, јер ова и поред велике дужине нису могла досегнути први ред.

Тешко је објаснити улогу пелтаста, ако се претпостави да су били стално у другој линији. Ако се чак прими и то, да су се збијали у масу ка аплитима, ипак се не види никако, како су то они могли бити од користи, пошто већ и борци изван шестог реда прве линије не узимаху никакво учешће у директном дејству.

Коњица се борила на крилима пешадије, а често и помешана с њом.

Маратонска битка, битка код Платеје и све друге о којима говори Херодот паралелни су судари густих маса. У битци код Леуктре срећа се с једним маневром. Епаминонда образује на свом крајњем левом крилу један огроман четвороугаони Маљ (Сл. 9.) од 50 људи дубине. Потом је наступао к непријатељу левим боком ешелонујући се из центра и са десног крила. То је коси бојни поредак или коса битка, како је стари називаху. Ова се комбинација састоји у томе, да се удар управи са надмоћношћу у дејству само на једну тачку противничке линије. Маневар којим се послужио Епаминонда понављан је чешће с успехом.

Код Римљана велити и други лаки пешаци бивали су распоређени испред бојне линије. У тренутку судара повлачили су се у позадину и на крила, одакле су продужавали да бацају стреле за све време трајања борбе. Најзад су прилазили коњици да гоне непријатеља кад би његова линија била пробијена.

„Хастати су отпочињали борбу; ако нису могли пробити непријатељску линију већ буду сузбијени, принципи их пуштају да кроз интервале прођу иза њих, борећи се сами на месту њих; хастати их тада прате“.

„Међутим тријари остају клечећи под својим заставама, заклоњени штитовима, копља наслоњена на земљу са врхом у вис, што је личило на палисаде насађене по фронту линије. Ако би срећа изневерила и принципе, они се лагано повлаче од прве линије до тријара; отуда по словица „Сад је ред на тријаре“, којом се означавала критична ситуација. Тријари тада одједном устају, свијају к себи принципе и хастате и примају их у интервале своје линије, и тако сви образују само једну пуну и непрекидну линију с којом се подижу на непријатеља: то је била последња нада. У очима непријатеља, који вероваше да има гонити само побеђене, ништа није било ужасније од ове нове линије, многобројније и страшније по икада, која се изненада појављивала пред њим“.¹

Ево како се борила *шведска војска* у битци код Брајтенфелда (Сл. 10.). Густав Адолф заузео озакав бојни поредак. Његова пешадија, подељена у бригаде од две хиљаде шеснаест копљаника и мускетара, би распоређена у две линије од шест људи дубине. Коњица помешана са водовима од сто осамдесет мускетара заузео оба крила, а артилерија би распоређена по целом бојном фронту. Судар се извршио целом линијом. Пораз Саксонаца, који беху заобиђени и протерани једним вештим покретом пет хр-

¹ Tite Live. Livre VI.

ватских пукова, није имао ни најмање утицаја на Шведе. Густав се задовољи тиме што ојача своје лево крило и борба се продужи са највећим огорчењем. Тилије, који је желео победу ма по коју цену, састави четири масе своје пешадије и хтеде јуришати на шведске копљанике; али ови отвореше своје редове и пустише да прођу кроз интервале мускетари који доведоше Немце уперед. Ови су ипак давали отпор и напустише бојно поље тек кад краљ изврши општи јуриш на челу својих ескадрона а артилерија прореди њихове редове.

Код Лицена Густав постави своју пешадију формирану такође у бригаде у центру своје линије, а коњицу помешану с мускетарима на крилима. Судар се опет изврши на целом фронту. Успех је лебдео у неизвесности, кад у сред окршаја Густав паде смртно рањен. Његова обезглављена војска удвоји жестину и пошто је однела победу над Валенштајном, дотле непобедним, доби и другу над Попенхајмом, који, као и шведски херој, погибе на бојном пољу.¹

Пешадија је пуцала по врстама. Ватра је била непрекидна. Једна врста испалује и повлачи се назад да би друга учинила то исто, и тако редом.

Артилерија великих калибара постављала се на крилима и важним тачкама. Лаки топови су се растурали у интервале пешадије.

Коњица се борила по ескадронима од 16 коњаника по фронту и 4 по дубини. Прве две линије најпре испале своје пиштоље, па затим све четири јуришају са мачем у руци.

Да бисмо се упознали са начином борења *пруске војске*, навешћемо битку код Лајтена (Сл. 11.).

Фридрих Велики приспе на вис Борна; одатле протерује коњицу грофа Ностица; заробљава му 600 коњаника, и наређује да се воде у Најмарк, натерујући их да парадирaju пред његовим колонама да би подигао дух код својих трупа. Затим врши извиђање непријатеља и решава се да нападне његово лево крило зато, што је са топографског гледишта раздвојено од центра једном јаругом, и у тактичком погледу стога, што је краљ опазио да су ту царске трупе. Али се најпре развија претходница и јако грози десном аустријском крилу. Принц од Лорена је заведен том демонстрацијом и управља своје резерве ка Ниперну. Фридрих тада мења правац својим колонама; близу Борна оне окрећу све наједанпут десно и природно се строје у две линије, што је био уобичајени поредак.

¹ Le lieutenant-général Lamarque. Encyclopedie moderne.

Бојни распоред има сада 20 батаљона у првој линији, 10 у другој и 4 у резерви; поред тога два батаљона гренадира затварају десни, два друга леви бок; на десном се крилу налазе 23 ескадрона у првој и 20 у другој линији; на левом крилу 25 у првој и 16 у другој линији. Сем тога постоји још један нарочити нападни одред генерала Ведела, који је најпре чинио претходницу а сад се строји на десном крилу са 20 оруђа од 12.

У таквом построју пруска се војска примиче ка Готлау, прикривајући свој покрет једним теренским таласом чијим се гребеном кретао Фридрих са неколико хусара, користећи се доста густом маглом.

Маршал Даун, који посматраше краљев маневар, био је потпуно обманут: „Ама ови људи тамо беже, рекао је принцу од Лорена, оставимо их на миру“.

Далеко од тога да су Пруси одлазили; око једног часа они се развише за борбу простом променом правца водовима, батаљони се ешелоноваше на педесет корака с десног крила у напред, њихова се војска нашла тада у постројеној косој линији у односу на лево аустријско крило.

Генерал Ведел нареди да се ово крило туче са 20 оруђа од 12; снажно га напада са својих 10 батаљона; напоследку, пруска коњица с десног крила сузбија противничку коњицу и подухвата из позадине царске трупе.

Ове су отеране, пруска војска наступа до села Лајтена.

Овде су се Аустријанци понова уредили; село су посели јако; труде се да прикупе своје лево крило и старају се да изврше промену фронта у напред на свом десном крилу. Борба се води огорчено на овом њиховом положају; али Пруси су загрејани претходним успехом; њихова коњица, која је потукла аустријску, прети сада пешадијским боковима; најзад, тек што су се аустријске трупе биле уредиле, а већ су се виделе притешњене непријатељском војском. У оваквим приликама око четири часа победа се потпуно решава у корист Пруса. Фридрих наступа до Лисе, а принц Карло од Лорена одступа ка Бреслави.¹

Исти се маневар налази готово до ситница поновљен у свима биткама Фридриха Великог код Прага, Колина, Розбаха.

Пешадија се бори у линији од три рода. Палба се врши по водовима. Ови пуцају наизменично. Вод, чији је ред, изилази напред убрзаним кораком, зауставља се, први ред клекне и тако сви опаљују. Затим се придружује батаљону који се цео у једној линији креће напред.

¹ I. Vial. Histoire abrégée des campagnes modernes p. 134., 135.

Тешка артилерија образује три велике батерије које се постављају у центру и на крилима. Лаки су топови растурени по целом фронту на 50 корака испред батаљонских интервала.

Коњица се бори искључиво нападом и ударом. Употреба ватреног оружја допуштена је била само при гоњењу непријатеља. Почев од 1759. и коњици је придата артилерија.

Ево једне *Наполеонове битке* (Сл. 12.).

Викторов корпус заузео је положај дуж Фонтаконе са коњицом на левом крилу и држећи на фронту као де-ташовани положај мајур Педрабона. Ланов корпус размештен је био иза Викторовог, имајући други ешелон или прву резерву на вису Спинети. Дезеов је корпус чинио трећу линију испред Сан-Ђулиана. Бонапарта мисли да му је непријатељ умакао; држи да се овај налази у Ривијер Ђенове. Шаље Дезеа ка Новоме са једном од његових дивизија, да би добио извешћа. И сам се спремао за марш, кад би спречен изливом Скривије.

Иајутра 14. јуна 1800. непријатељ одједном предузима офансиву од Александрије и изненађује француску војску. „Аустријанци дебушују у три колоне: лева је упућена на Кастел-Сериоло и грози нашем десном крилу, средња иде на Маренго, најзад трећа на десном крилу маршује на Стортиљано. Резерва иде за средњом колоном. Али је дебушовање аустријских колона преко мостова дуго и тешко. Мада је Виктор изненађен, имао је, при свем том, времена да изврши претходни распоред.

Борба започиње у мајуру Педрабона који отима аустријска претходница. Колоне се затим развијају и њихов борбени офансивни распоред наговешћује два засебна напада: један на Маренго, који прети центру, други на Кастел-Сериоло, ради обиласка француског десног крила.

Централни је напад снажно одбијен дивизијама Гардана и Шамбарлака, које бране очајнички село Маренго и обале Фонтанона. Аустријанци су више пута одбијени с великим губитцима.

Напад на десно крило задржаван је Лановим корпусом, који се тек развио у десно од Викторовог. Немогући се протегнути до Кастел-Сериола, он залама крило на овој страни да би заштитио бок бојног поретка. Први моменат судара, дакле, повољан је за Французе.

Али надмоћан број најзад преовлада, јер се 30.000 Аустријанаца и 200 топова борило противу 15.000 Француза, који немају више од 40 типова. Посебни судари успевају и доводе до општег напада целокупне аустријске

војске која се, пошто се чврстом ногом ослонила на две тачке положаја, на Маренго и Кастел-Сериоло, креће цела напред и снажно сузбија испред себе Викторов и Ланов корпус, који се споро и под борбом повлаче ка путу за Тортону.

Успех општег напада учинио је да су Аустријанци заузели положај који је француска војска напустила. У подне је изгледало да је битка изгубљена.

Међутим Први Консул стиже на бојно поље. Баца ка десном крилу, отприлике на 600 метара од корпуса Лановог, два батаљона консулске гарде, који образују каре, примају удар непријатељских колона и дају могућности француској линији да се уреди и одступа у ешелонима и у бољем реду. Ка Кастел-Сериолу шаље Кара-Сен-Сирову бригаду из дивизије Морија, да затвори пут из Салеа, да грози аустријском боку и да заштити одступање.

Поред свега тога, око три часа, изгледало је да је победа једнако на страни Аустријанаца. Французи су у потпуном одступању. У долини имају само један ослонац, Сан-Ђулиано, и још један нов непријатељски напор отеће им и њега.

За сам крај тога дана срећа им је чувала још један повољан шанс.

Дезе, збиља, стиже на бојно поље с Будеовом дивизијом. Упућен путем за Нови, он је знао зауставити се кад је требало и вратити се на пуцањ топова. Долазећи видео је да је битка изгубљена, али зна такође да је већ четири часа, те да још има времена да се друга може добити. Бонапарта тада покушава последњи офанзивни повратак. Припрема га ватром из дванаест топова, које ђенерал Мармон наперује са врло блиског одстојања на чело аустријских колона. Кад су ове уздрмане артилеријском ватром, Будеова дивизија, постројена у три ешелона из полубригада, сусреће их. И поред тога што ђенерал Дезе гине и поред живог отпора, она успева да задобије победу. Њу је решио ђенерал Келерман који се, улучив zgodну прилику, баш кад је требало устреми са својом коњичком бригадом на бок аустријске колоне у моменту кад је ова нападнута с чела Будеовом дивизијом; цепа је на двоје, приморава један део трупа да положи оружје, а у исто време и задржава непријатељску коњицу.

Од овог је тренутка успех осигуран; Французи понова заузимају сав изгубљени терен; у десет часова увече, Гарданова дивизија улази у мајур Педрабона, из којег беше протерана тога јутра.¹

¹ I. Vial. Histoire abrégée des campagnes modernes p 187 — 189.

Пешадија у борби има два построја који одговарају њеним начинима дејства, удару и ватри: расути строј за ватру, и смакнуте построје за удар.

Батаљони су независни и покретни. Стрељачки вео заклања покрете колона које им служе за потпоре. Ватра се ретко отвара из смакнутих, она је силна само из стрељачких стројева.

Артилерија дејствује прикупљена у велике батерије. Коњица се постројава у две врсте. Маршује на челу ради извиђања, осигурава бокове, врши јурише и допуњује победу гоњењем.

*

Пошто смо пропратили кроз векове опис разних бораба, поредићемо их сада, да бисмо сазнали, да ли је начин борења имао извештајан правац у својој еволуцији.

Ради упоређења грчке и римске тактике, ништа није боље него цитирати Полиба, савременика епохе која нас се тиче:

„Ако је легион имао да се бори противу фаланге усред једне потпуне равнице, не може бити сумње да успех не буде на страни ове последње, јер ништа не може одолети тој компактној и збијеној маси. Али ако се претпостави и најмања неравност на бојном пољу, што је лако створити и што Римљани обично нису пренебрегавали, добит се мења и потпуно иде на њихову страну....

„Какве користи извући од фаланге, ако се непријатељ, у место да се с њом сукоби на равном терену, растури по земљи, плачка вароши и пустоши пределе ваших савезника? Остајући на месту које му је погодно, ово тело не само што неће бити ни од какве помоћи, већ се не може ни само сачувати.

„Непријатељ, постав господар поља не нашав никога који би му се одупро, отеће комору ма с које стране долазила; ако остави свој покушај да би ма што предузео, недостаје му снаге и постаје играчка својих непријатеља.

„Допустимо још да ће бити нападнута на месту на коме је; али ако противник не стави на супрот фаланзи у исто време сву своју војску, и ако у тренутку борбе ову избегне повлачећи се, шта ће бити од нашег построја?

„Лако је о томе судити према маневру који данас врше Римљани: јер ми се не ослањамо овде на проста размишљања, већ на факте који су још сасвим ско-рашњи....

„Пошто је уопште лако избећи прилике које иду у корист фаланзи и притом није могућно обићи оне које су

јој штетне, зар не треба отуда закључити, да овај поредак изостаје иза римског построја?

„Додајмо, да сви који су у саставу фаланге имају да маршују по разноврсном земљишту, да логорују, да заузимају згодне положаје, да опсађују, да бивају опсађени, да нападају на непријатеља док је овај на маршу и изненадно; сви ови случаји припадају рату. Од њих често зависи победа; они је готово редовно помажу; еле, у свима тим приликама тешко је употребити фалангу, или би се некорисно употребила, пошто се не може борити ни кохортама ни појединце; међутим римски построј у овим приликама не трпи никакву незгоду.

„Њему одговара свако земљиште, ма које врсте; непријатељ га не изненађује никада; римски је војник увек готов за борбу, било са целом трупом, било по четама, било појединце.

„Зар треба бити изненађен што Римљани, са бојним поретком чији сви делови дејствују са толиком лакоћом, извршише своја предузећа лакше од оних који се боре у каквом другом распореду?“

Кад је надмоћност легиона овако очигледна и кад су о томе и сами Грци били свесни, као што нам ова паралела тврди, намеће се питање: зашто нису усвојили римски построј?

Из тог факта, што Грци остају при свом поретку, врло јасно изилази да су њихови војници имали више потребе за другове који иду непосредно за њима, за суседе, за узајамно подржавање из непосредне близине. То је онај осећај који нас чини јачим у компактној маси. Заиста, што год је опасност више претила, Грци се све више прибијају једни уз друге. У поретку за реви и за марш имали су разређене редове, онда дакле кад се није имало презати од непријатеља; смањивали су растојања на половину у марш маневрима и при свима покретима пред непријатељем. А кад су се борили, узимаху збијени поредак. У том случају, вели Хомер, „копља су уз копља, шлемови додирују шлемове, штитови се на штитове наклањају“. Старање да се одржи густо поредак било је велико. „Било је, прича Тукидид, флаута између батаљона, не ради свирања убојних химни и прављења узалудне ларме, већ да би се кретало равномерним кораком и у такту, све из страха да се ред не поквари, као што то обично бива код великих војска“. Да се не би разредили, Грци су били принуђени борити се само на терену згодном за њихов построј, који није имао нимало гипкости. У косом Епаминондином поретку делови су се фаланге момен-

тално раздвајали. У томе би могли видети зачетак еволуције ка римском легиону.

Римљани се показују независнији један од другог. Растежу се по фронту и по дубини. Друга и трећа борбена линија одвојене једна од друге, али готове да се узајамно помажу; прилазећи ради судара, представљају извесну врсту резерве коју Грци нису имали. Док Грци заустављају наоружана бојна кола и слонове снопом од копаља, збијајући се у непробојну масу, Римљани у место да се с њима боре употребљавају велике улице, претварајући обичан поредак у серију малих колона раздвојених великим интервалима, кроз које су их пуштали да прођу. Дакле, Римљани не траже наслон у већој густини целине, већ у већој еластичности појединих делова.

Много већа мобилност и узајамно потпомагање између освојених група две су битне особине које одликују римску од грчке тактике.

Борба Густава Адолфа показује прогрес који јако пада у очи у поређењу са средњовековним борбама и борбама његових противника, чија је тактика карактерисана гломазним и густим масама. Међутим начин борења не разликује се много од начина борења код Римљана. Рекло би се да је то као неко продужење ратне вештине старих народа. У шведској бригади виде се елементи легиона, али су тањи, независнији и мобилнији.

Употреба разних родова војске код старих народа још је неразговорна. Ни Грци па ни Римљани нису никада чинили велику употребу од коњице; она се борила пешке као пешадија, ограничавала се на чување крила, на гоњење непријатеља. Код Густава се већ опажа почетак већег специјализовања разних родова војске. Коњица за време борбе предузима своју улогу нападајући непријатеља; тешка се артилерија масира у велике засебне батерије са задатком да помаже дејство пешадије.

Тактика под Фридрихом Великим наставља свој прогресиван развитак. Пешадија и коњица су у још тањим формацијама. Пешадија наступа и отвара паљбу водовима. Коњица, којој се најпре придавала тешка па онда коњичка артилерија, има више независности.

Цео бојни поредак постао је гипкији; као мобилнији извршује брзе и тереном прикривене покрете. Док се маневар дотле састојао у сасређивању што већег броја бораца на једној тачки непријатељске линије, војска Фридриха Великог цела врши обилазни покрет, деликатан бочни марш противу једног непријатељског крила. При том се маневру види нарочита претходница састављена

из родова војске. За време борбе не подржавају се само поједине линије борбеног поретка; сад се види да се још и разни родови оружја узајамно помажу.

Тактика ове епохе показује се индивидуалнијом; између појединих делова бојног распореда и између разних родова војске има више независности, једном речи, тактика је мобилнија и гипкија од раније.

За време Револуције и на даље борба необично мења изглед. Док се пешадија у доба Фридриха Великог, и ако је била сва наоружана ватреним оружјем, кретала, вршила палбу и борила у смакнутим постројима, ми је сада видимо развијену, расуту у стрелце подупрте малим колонима, које им служе за непрекидну поуну. Палба се не врши више по врстама, нити су то водни плетови под командом; војници пуцају по своме нахођењу. Специјализовање разних родова јавља се у својој целокупности. Артилерија дејствује постројена у велике и од пешадије издвојене батерије. Коњица прикупљена у маси добива пространу улогу у независном дејству. Борба није више једноставан акт, нагао механички сусрет; она је састављена од серије бораба које воде више засебних група и различити родови војске.

Самосталност раздвојених група, специјализација родова оружја до готово потпуне независности, расути стрелци, јединична палба — све су то појаве непрекидне индивидуализације, која иде путем свог сталног развијања.

Али у овој еволуцији има нешто што нам још више пада у очи. То су *маневри*. До ове епохе они су се сводили на изванредан методичан формализам у покретима бојног поретка, с циљем да се добије надмоћност у дејству на једној тачки противничких распореда. Такав је био Епаминондин коси бојни поредак, такав обилазни покрет Фридриха Великог. *Нова ера отвара врата многобројним и сваковрсним комбинацијама. То нису више механички поступци на бојишту, већ слобода дејства великих јединица, самоуправних група здружених из свих родова војске, снажних и независних органа који могу живети, маршовати и борити се сами својим сопственим средствима.* То је појава дивизија, корпуса, армија. Способна да сама изведе засебне операције, ова тела у место да се појављују укупно и тесно везана, приспевају на бојно поље свако засебно по разним путевима.

Независност, моћност, мобилност борачких тела увећавају растојања између њих, поље дејства се проширује, битка се дели у више узастопних фаза, напора растурених и неједнаких према разноврсним евентуалностима. То

је борба појединих делова који се сливају у једну целину, драма из више чинова у којој учествује изванредан број одвојених али солидарних партија, састављених из хиљаде и хиљаде извора индивидуалних активности, озарених само једном идејом водилом ка општем циљу.

Ако се сада погледа уназад, онда се очигледно испољава еволуција коју је претрпела борба. *Кад се упореде грчке са римским борбама, римске с борбама из епохе Густава Адолфа и Фридриха Великог, и најзад ове последње са борбама нашега доба, онда се мора запазити један нормалан феномен, паралелан општој друштвеној еволуцији. Исто онако као што се, кад колективни тип губи од свог рељефа, индивидуалност увећава и друштво постаје способније да се укупно креће у исто време кад и његови елементи имају више сопствених покрета и борбе, која у почетку беше само један бруталан сусрет две неподељене масе, све се више преображава у простран скуп појединачних бораба, у којима сваки део, па чак и сваки војник, постаје тако рећи борбена јединица; кратак и бујан сусрет претвара се у серију подвојених сукоба, али уређених и потчињених једних другима у смислу прорачунатог и одређеног циља.*

*

Али за сваку епоху кроз коју је прошла еволуција у начину борења привезано је име каквог војничког генија. Епаминонда, Александар, Анибал, Цезар, Густав Адолф, Тирен, Принц Евђеније, Фридрих Велики, Наполеон — да нису ове велике војсковође проналазачи војних построја и поступака борења? Зар се у њиховим штабовима не може наћи кључ преживеле историје? Треба ли тражити објашњење свих промена у њиховом „проналазачком инстинкту“?

Објаснити проналаском генија еволуцију коју је војска испунила кроз векове, значило би наћи једну формулу вере која се ни мало не разуме. Може ли се, збоља, веровати да је без икаквога значаја што је Наполеон живео у XVIII веку у Француској, и да би он, нпр. рођен у Мароку у исто доба, употребио истоветне ратне поступке?

„Пре него велики човек преустројава друштво, друштво ствара њега“. „Друштво мисли у појединцу“. Чак и кад би се претпоставило да су проналасци облика и начина рада у рату личне ствари појединаца, питање је онда о њиховој примени коју маса врши.

Анибал је ратовао шеснаест година са својом незграпном фалангом. Очигледно је, да је осећао недостатке

свога построја, јер су они стрчали; знао је да није тешко избећи прилике, које иду у корист фаланзи, а да му је немогућно отклонити оне, које иду противу ње. Па ипак за све време дуге периоде свога ратовања он не мења свој бојни поредак. Не мења га зато, што овај построј и ако је у начелу изостајао од римског построја није био гори за његову војску, коју нису чинили само слободни картагински грађани већ Гали и гомила људи разноврсног порекла.

Извесно је да овај највећи војсковођа старог доба, чија слава још светли у очима оних који се интересују војном вештином, није могао успети да у његовој војсци завлада једнообразно душевно стање и способност. Међутим он је зато имао једну од најповољнијих прилика, будући непрестано под оружјем и пред непријатељем. Па кад му ова ствар није испала за руком, морало је бити због тога, што геније има за границу Немогућност. Природа човека не мења се одлуком воље. Само су векови у стању да издрже ту еволуцију. И ако је овај велики војсковођа бивао победилац, то није због постигнутог уједначена својих шарених трупа. На против његова се изванредна интелигенција састојала у томе, што је разумео разне народе и употребио их према њиховим нарочитим особинама. Тако је готово увек постављао у центар свога распореда Гале, „који су“, као што каже Цезар, „готови да се дигну на оружје, али који исто тако губе храброст кад наиђу на отпор и десе им се незгоде“. Крила су му чинили африкански батаљони. Инстинктивнији, импурсивнији, раздражљивији и страснији али мање способни за истрајно дејство, Гали нису могли дуго издржати постојаност легионара. Центар је римски продирао право напред. (Сл. 13.). „Крила, пак, да би га потпомогла и да не би изгубила међупросторе, следовала су му у наступању идући напред косим кретањем и правила су стране испадног угла; цела римска војска у клинастом поретку маршовала је победоносно; — кад ал ево су крила наједанпут нападнута африканским батаљонима; — Гали, Шпањолци, који одступаху, окрећу се на фронт; — Аздубалова коњица дејствује на позадину и напада резерве; — и све се то збива неочекивано, без извешћа у тренутку кад су држали себе за победиоце; свуда, напред, десно, лево, у позадини римски војници чују бесне узвике бораца“.¹

Анибал је тукао, дакле, Римљане не бољим војницима, не ни каквом тактиком коју је сам измислио и напутио је својим трупам, већ зато што је вешто умео да

¹ Colonel Ardant du Picq, Etudes sur le combat, p. 39.

испољи латентно стање ствари, да створи комбинацију улога саобразну најбољем начину борења за сваку расу која је припадала његовој војсци. Имао је способност да употреби различите особине својих трупа тамо где је требало. Па како су све феле савршене у свом роду, како је „све добро и велико кад је на свом месту“ и Гали су, некултурнији, лако готови да гину, вршили беспрекорно свој задатак „хране за топове“, ако бисмо се смели тако изразити, док су Картагинци, индивидуално развијенији, имали деликатнију улогу, вршећи обилазне покрете према непријатељским крилима.

Исто тако и у прво доба Француске Револуције, дакле, пре Бонапартине појаве, „Димурије баца, у битци код Жемапе, целе батаљоне у стрелце, и, потпомажући их јаким коњицом чини с њима чуда.... Аустријанци, пренеражени овим новим начином борења, узалуд ојачавају своје трупе одељењима тешке пешадије“.¹ — Али и ако су били „пренеражени овим новим начином борења“ и Аустријанци и све коалицијске војске продужавају своју тактику смакнутих построја и плотунску паљбу још доста дуго, просто због тога, што нису били способни да подражавају Французима.

Да би изванредан начин рада продро у масу, потребно је да постоји између његове природе и масе нека врста претходне хармоније. *Једна личност, па ма како била моћна, не би могла ништа противу целог друштва.* „Ако је велики човек небесна муња, маса треба да буде гориво да би се запалила“. Сви велики покрети нађу свога предводника који показује смисао у коме струја осваја маха, али он је не ствара. „Ваљало ми се направити католиком, говорио је Наполеон у Државном Савету, те да свршим рат у Вандеји; направити се мусломаном, док сам се учврстио у Египту; а ултрамонтанцем, док сам придобио попове у Италији. Кад бих имао да владам над народом јеврејским, ја бих му поново дигао храм Соломонов“.

Кад велике војсковође нису извор извршених промена у борењу, *каква је улога наоружања?* Оно је, истина, у стању, кад је већ једном усвојено, да у извесној мери утиче на построје и борбене поступке. Али оно никако нема моћи да их изазове. Према томе и увођење новог наоружања јавља се као последица измена у идејама и доктринама које владају у друштву и у војсци; али наоружање ниуколико није узрок ових идеја и доктрина. Хтети њиме објаснити војскину еволуцију, значило би што и тврдити да ветрови изазивају плиму и осеку. Међутим

² Ibid op. cit. p. 285., 286.

море надолази и опада и без ветрова, као и за време ма каквих ветрова.

Дакле, само нам природа друштвене средине даје рачуна о еволуцији коју је извршио метод борења. Кад се начин на који су људи солидарни мења, и везе које држе чланове војске такође се мењају; облици војничког груповања, начин њихових покрета и рада преображава се исто тако.

Социјална солидарност прогресивно постаје ордиском. И борбе непрекидно губе печат механичке солидарности. Свака битка носи на себи отисак своје епохе и средине која ју је водила: она је свога времена као и људи што су свога доба.

Ове ће закључке утврдити и:

IV Губитци у борбама.

Битка код Кане. Римска војска броји 86.000, картагинска 50 000 људи.

„Од 6000 римске коњице спасло се у Венецију само 70 Римљана са Вароном, а од помоћне коњице није било тамо више од 300 људи, који се разбегоше у разне вароши; 10.000 пешака били су у правом смислу заробљени, али они нису учествовали у борби. Из мешавине изађе и спасе се у суседне вароши само отприлике 3000 људи; све остало, у броју од 70.000 изгину на пољу части“. (Полиб).

Анибал изгуби отприлике 4000 Гала, 1500 Шпањолаца и Африканаца.

Битка код Фарсале. Цезарова војска јака је 45.000, Помпејева 45.000 људи.

„Цезар изгуби у овој битци само 200 војника, али су били убијени око 30 од најхрабријих вођа центурија.... Од Помпејеве војске изгубе отприлике 15.000 људи, а више од 24.000, који се беху склонили по брдима и по наређењу Цезаровом цернирани ретраншманима, дођоше да се предаду сутрадан“. (Цезар).

Код Тразимена Картагињани губе 1500 људи, готово све Гале; Римљани имају 15.000 мртвих и 15.000 заробљеника.

Код Заме Анибал има 20.000 мртвих, 20.000 заробљених, Римљани 2000 мртвих.

У битци код Кинокефалоса Римљани рачунају 700 мртвих, Македоњани 80.000 мртвих и 5000 заробљеника.

Код Пидне 20.000 убијених и 5000 заробљених од 44.000. Историчар не налази да су римски губитци достојни и самог помена.

У битци код Енса изгину 100.000 Тевтона, 300 Римљана.

У битци код Херонеје Сила има триестину хиљада људи; Архилај 110.000. Римљани губе 14 а убијају при гоњењу све до истребљења.

У битци код Тапсиса у Африци противу Сципиона Цезар убија 10.000 људи, губи 50 и има неколико рањених.

Под зидинама Мунде (Шпанија) Цезар има око 48.000, Помпеј близу 80.000 људи. Цезар губи 1000 и има 500 рањених; Помпеј рачуна 33.000 мртвих.

Упоредни преглед

крвавих¹ губитака у старим биткама.

МЕСТО	КО	0/0	У СРЕДЊУ РУКУ	0/0
Кана . . .	Цезар . . . Анибал . . .	81 10	Победилац .	3·8
Фарсала . .	Помпеј . . . Цезар . . .	33 0·44		
Заме . . .	Анибал . . . Римљани . .	40 2	побеђени . .	48·7
Мунда . . .	Помпеј . . . Цезар . . .	41 3		

Упоредни преглед

крвавих губитака у модерним ратовима.

Ратови Густава Адолфа, Тирена и принца Евгена² (1631.—1706.).

Брајтенфелд .	Швеђани . . Савезници .	11·2 38·7	Победилац .	11·5
Лицен . . .	Тесаревци . Швеђани . .	? ?		
Елзац . . .	Немци . . . Французи . .	22 17	побеђени . .	19
Анцхајм . .	Немци . . . Французи . .	9 9		
Дорна . . .	Савезници . Французи . .	9 6¼		

¹ Узимамо у рачун само крваве губитке, јер су у суштини они узрок победе или пораза. Заробљеници и нестали последица су исхода борбе. — Податци узети из: Etudes sur le combat p.: 31., 51., 57., 58., 59. и 60.

² Према податцима које даје I. Vial, Histoire des campagnes modernes p.: 69., 70., 72., 83., 85., 86., 104., 105. и 106.

Шлески рат (1741.—1763.).¹

МЕСТО	КО	‰	У СРЕДЊУ РУКУ	‰
Молвиц . . .	Пруси . . . Аустријанци .	17·5 15·7	Победилац .	14
Хохенфридберг	Пруси . . . Аустријанци .	6·2 12·4		
Праг	Пруси . . . Аустријанци .	18·3 14·3		
Колин . . .	Аустријанци . Пруси	12·1 18·6		
Розбах . . .	Пруси Французи . .	2·5 6·4		
Бреслава . .	Аустријанци . Пруси	6·6 30		
Лајтен . . .	Пруси Аустријанци .	14·4 9		
Цоридорф . .	Пруси Руси	33·3 42·9		
Хохкирх . .	Аустријанци . Пруси	8·2 19·2		
Кунесдорф . .	Руси Пруси	22·1 43·4		
Лигниц . . .	Пруси Аустријанци .	10·9 12·6	побеђени . .	19
Торгау . . .	Пруси Аустријанци .	20·5 6·2		

¹ Одавде па до краја узето је из дела: Otto Berndt, Die Zahl im Kriege (Statistische Daten aus der neueren Kriegsgeschichte in graphischer Darstellung).

Наполеонови ратови (1800.—1815.).

МЕСТО	КО	‰	У СРЕДЊУ РУКУ	‰
Маренго . .	Французи Аустријанци	16·5 23·2	Победилац .	12
Хохенлинден .	Французи Аустријанци	5·1 9·6		
Калдиеро . .	Аустријанци Французи	11·5 13·8		
Аустерлиц .	Французи Аустро-Руси	10·5 14·8		
Ејлау	Французи Прусо-Руси	21·4 27·7		
Фридланд .	Французи Руси	13·6 21·7		
Талавера . .	Англо-Шпањолци . Французи	12·7 14·7		
Асперн . . .	Аустријанци Французи	30 46·8		
Ваграм . . .	Французи Аустријанци	12·7 14·3		
Бородино . .	Французи Руси	18·4 31		
Саламанк . .	Англо-Португалци . Французи	11·8 21	побеђени . .	19
Виторија . .	Англо-Шпањолци . Французи	6·3 10		
Грос-Гершен .	Французи Савезници	11·2 14·5	Победилац .	12
Бауцен . . .	Французи Савезници	12·3 14		
Дрезда . . .	Французи Савезници	10·4 7·5		
Кулм	Савезници Французи	3·3 13·5		
Кацбах . . .	Французи Савезници	3·6 12·5		
Грос-Берен .	Савезници Французи	3·2 8·7		
Деневиз . .	Савезници Французи	17 17		
Лајпциг . .	Савезници Французи	16·2 26·3		
Ротијер . . .	Савезници Французи	3·8 12·2		
Ватерло . .	Савезници Французи	15·2 33·2		

Рат 1866. године.

МЕСТО	КО	0/0	У СРЕДЊУ РУКУ	0/0
Кустоца . . .	Аустријанци	7	Победилац . .	7
	Италијани	3·8		
Лангенсалца .	Хановеранци	8·8		
	Пруси	9·4		
Високов . . .	Пруси	4·7		
	Аустријанци	11·8		
Траутенау .	Аустријанци	13·4		побеђени . .
	Пруси	4·1		
Скалиц . . .	Пруси	4·6		
	Аустријанци	14·8		
Кенигрец . . .	Пруси	4		
	Аустро-Саксонци . .	11		

Француско-немачки рат 1870./71.

Верт	Немци	11·3	Победилац . .	10
	Французи	15·7		
Шпихери . . .	Немци	13		
	Французи	7·2		
Коломбеј . . .	Немци	8·1		
	Французи	4		
Марс-Ла-Тур .	Немци	22·4		побеђени . .
	Французи	9·4		
Гравелот . . .	Немци	10		9
	Французи	6·5		
Бомон	Немци	4·7		
	Французи	6		
Ноасвил . . .	Немци	3·4		
	Французи	2·9		
Седан	Немци	5		
	Французи	19		

Ако се у изводу упореде крвави губитци код победиоца и побеђеног, имаће се овај преглед:

Старе борбе.

КРВАВИ ГУБИТЦИ	ПОВЕДИЛАЦ	ПОВЕЂЕНИ	У СРЕДЊУ РУКУ	
			ПОВЕ- ДИЛАЦ	ПОВЕ- ЂЕНИ
Кана	81	10	38	48·7
Фарсала . .	33	0·44		
Зама	40	2		
Мунда	41	3		

Модерне борбе.

Од 1631.—1706.	11·5	19	10·9	15
„ 1741.—1761.	14	19		
„ 1800—1815.	12	19		
1866.	7	9		
1870 /71.	10	9		

Изилази, дакле, да победиоци у старим борбама имају врло мало губитака, док су губитци побеђених огромни. Што се више близимо у историји нашим данима, умањују се губитци побеђених. У данашње доба побеђени готово и не губи више од победиоца, а често су губитци чак и јачи код победиоца. (Асперн, Марс-ла-Тур).

Проналазак ватреног оружја умањио је губитке код побеђеног. Како би се то могло објаснити?

„Зрно је будала, оно се често вара, бајонет никада“. Заиста, мач тешко промаша. Али зашто је он онако општар само у рукама победилаца?

Код старих су се две чврсте масе приближавале једна другој, сударале се и затим тукле прса у прса, на отвореном земљишту, једни другима пред очима. Надзор старешина био је лак, слабости појединаца могле су бити непосредно кажњене... Еле, требало је присуствовати страшним борбама, борбама до узајамног уништења. Међутим, бројеви нам показују да није било узајамног уништавања: победилац је губио врло мало људи, а само је побеђени бивао утамањиван.

Од куда то? Отуда што само један удара.... у леђа другог; *већина гине зато што бежи*. Немогућно је друкчије објаснити ову појаву.

Заиста, на који бисмо други начин разумели, да су се нпр. у битци код Кане 70.000 људи дали поклати, тачно се може рећи без одбране, од 36.000 људи горе наоружаних? „Први редови бежу пали“, прича Тит Ливије; „видећи да покољ долази до њега, сваки наже бежати; па онда, притешњени гоњењем, бацају своје оружје и растурају се да беже.“

У битци код Фарсале борба се води више часова и Цезар од 45.000 људи губи једва 200. Међутим од 45.000 Помпејеве војске, која бежи, убијено је од бојишта до њиховог логора 12.000 људи. „С једног на другог зараза страхом повлачи остатак; и запрепашћење је тако велико, да они и не помишљају више да се уреде у свом логору, који је био једног тренутка браћен кохортама за осигурање. Као и код Кане, оружје им пада из руку.“ Карактеристично је, да је у овој битци Цезар изгубио 30 најхрабријих вођа центурија. На страни победиоца попадало је, дакле, оно што је било напред и учествовало у првом налету. После тога настао је покољ побеђене војске, која, преплашена, баца оружје и бежи безобзирце, остављајући за собом 12.000 мртвих и рањених.

Код Тразимена се срећемо с истим случајем. Победиоци Картагинјани губе 1500 људи који су готово све Гали. А ми знамо да је њих Анибал пуштао напред. Дакле, и овде падају код победиоца они који су изложени у првом тренутку. Потом губитке трпи готово само побеђени; римска је војска овде сва уништена и поробљена.

Дакле, повучени једни другима они сви заједно нападају или окрећу леђа; постоји немогућност, да се крећу на други начин а не укупним покретом. То је карактеристика колективног типа, као и једне колоније из животињског царства. „Известан члан колоније, нарочито кад ова плови, не може се згрчити а да не повуче својим покретом полипе с којима је сједињен, и покрет се преноси с једног места на друго“.

Може се рећи да су то особине психолошке гомиле, била она античка или модерна. Заиста, то су карактеристичне црте сваке гомиле, па ма какви били појединци који је састављају. Ипак има једна осетна разлика. Војска колективног типа никада није што друго до психолошка гомила, док војска вишег типа може то постати само тренутно и привремено.

Античке трупе показују врло јаку наклоност да буду у маси; трупе цивилизованијих друштава разређују се; прве се осећају солидним само у скупу, у једној материјалној целини; друге се осећају боље кад су растурене; код првих је целина сасређена у једној личности, у вођи; код других је целина ојачана сваким појединцем. У примитивним друштвима колективни тип има господарећу улогу у толикој мери, да читави народи често предају своју судбину у руке једнога који се сам бори. И ако је тај изабраник потучен, цео је народ савладан. Гали су, на пример, разумевали само масиван поредак. Они се везују

међусобно да би тако заједно ступили у борбу и један с другим нераздвојно јуришали и гинули. Грци се не свезују, али су и они страховали много да не поремете поредак. А за Римљане Тит Ливије прича, да у једној борби противу околних племена нису смели гонити из страха да не покваре своје стројеве.

Ова материјална кохезија, која се тако испољава код античких народа и уопште код примитивних друштава, постаје слабија са цивилизацијом.

Дакле, код неразвијених типова господари идеја масе, сваки има и сувише потребе за свог суседа, за онога који иде за њим. Ту инстинкти владају неограничено; све је сугестионо и контагиозно. Моћ за постојано и одмерено дејство врло је слаба. Примитиван човек сушта је несталност; он се бори слично дивљим зверовима, тражи са необузданом плаховитошћу да кога убије, бежи тако исто од онога ко би га убио. Нема средине: продрети или окренути леђа. Борба је хитар напад, жестока јарост али без истрајности; борци су раздражени лавови или стадо овнова, који се дају без одбране тући у леђа и клати. Ето отуда онај страшан покољ у коме је побеђени уништен, док победилац односи победу са толико незнатним губитцима, да историчар чак не налази за вредно да их спомене.

Са цивилизацијом појединци се мењају; инстинкти све више уступају место свесности, индивидуалност одскаче. И у модерним борбама није више потребно бити материјално уједињен да би се показала чврстина целине. И поред усамљености делова и појединаца, показује се исто толико па и више снаге. Војници су свесни и осећају да тело привлачи олово, остављају празнине за зрна. Трупа се парча, растура се у стрелце. Борба се води на великим просторијама, испресецањем превоја и препрекама. Та над зује, смрт лебди у ваздуху, бојна хука и колебање масе чине ствар замршенијом; блиски надзор није више могућан, управа се измиче из руку главнога заповедника, па чак и из руку потчињених старешина. Па ипак се наступа поред свега тога и напада на непријатеља. Поцепаност је општа, боре се изоловане групе, растурени војници. Ниже старешине, па и сами војници, имају независније дејство, па због тога и претежније. Сваки је од њих извор свесне и спонтане активности; влада инстинката ослабљена је. Истина, борци осећају узбуђење, страх, појављује се узнемиреност, наглост... Али све то не обузима одједном целу војску. Утицај сугестија и заражљивости делимичан је. Ако је један застрашен, други се добро држи; самољубље, дужност, пример имају овде шире поље. Једна

група одступа, друга врши вапад; целина, не будући оваплоћена у једној јединој заједничкој свести, не може бити занесена појединцем; на против она је ојачана сваким посебице. Страх, који некада тренутно и редовно постајаше општа паника, данас се локализује. Или бар оно што је било код старих правило, постало је данас један изузетак. Сада постоји извесна средина. Војска није више ни скуп разјарених лавова, ни стадо овнова који се дају клати. Ето због чега победа у модерним биткама сатире исто толико, колико и пораз; ето зашто побеђени има толико исто губитака, колико и победилац.

Дакле, и проценти губитака потврђују исти закон до кога смо дошли разматрањем стројева и начина борбе. Док код примитивних народа, код којих господари солидарност из сличности, струја пораза захвата целокупну масу и излаже је ужасном покољу, дотле се код војска развијенијих друштава борбе бију по деловима и губитци се код побеђеног и победиоца све више изједначају.

Пре него завршимо, да наведемо још и:

V Неколико примера који потврђују досадање резултате.

1. *Борба између алжирских племена.*¹ — Опљачкан је какав караван, осрамоћене жене племена, спор је око воде или пашњака. Племенске се старешине одмах састају и објављују рат. Позивају се и савезна племена.

У очи поласка све савезничке поглавице састају се са онима који су их извели, и у присуству марабута (мухамедовски попови) полажу ову заклетву:

„О пријатељи наши! Закунимо се истином свете књиге Сиди-Абд-Алаха да смо браћа, да ћемо бити као једна и иста пушка и да ћемо, ако умremo, умрети сви од исте сабље. Ако нас затражите дању, дању ћемо доћи, а ако нас ноћу позовете, ноћу ћемо дотрчати.“

Ако племе одустане од борбе, позову се марабути који су од највећег утицаја, снабду их поклонима и новцем. Ова свештена лица стижу у непријатељски логор у сред ноћи. Поглавице предлажу услове. Марабути их примају. Донесе се света књига и све се старешине заклињу да ће одржати мир.

„Извесно је да мир не би био углављен да марабути одређени да га закључе нису дошли у сред ноћи. Ако би дошли по дану, Арабљани би, као сведоци њихових интрига, почели завидљиво викати:

„Тако нам части наших жена, тући ћемо се; један је добио чохе, други новац, неки наките, други платна, трећи оружје, а ми чија су браћа изгинула, ми чија су стада

¹ Général E. Daumas, Mœurs et coutumes de l'Algérie p. 332.—343.

отерана, ми нисмо ништа добили! Кунемо се Сиди-Абд-Алахом, барут ће говорити.“

И најчешће барут и говори.

Коњице обе стране изилазе једна против друге; жене су позади, спремне да подстичу борце узвицима и аплаузом; њих заштићавају пешаци који у исто време чине резерву.

Борбу започињу мали одреди од десет до петнаест коњаника, који нападају бокове и старају се да заобиђу противника.

„Поглавице су у центру, на челу једне компактне масе. Сцена у брзо постаје жива и распаљује се; млади коњаници, најхрабрији и на најбољим коњима, јуришају први.

„Једна страна одступа и свија се ка камилама на којима су жене; тада се и с једне и с друге стране чује како жене узвикују, једне радосно, да још више одушеве победнице, друге љутито и горко преклињући, да би повратиле поколебану храброст својих мужева или своје браће.

„Неколико ратника хтело би се још држати, али их општи пораз повлачи; они су ускоро код својих жена. Видећи да је све изгубљено, сваки се стара да спасе оно што му је најдраже; граби се што више уназад.“

2. *Мароканске борбе противу европске војске.*¹ — У битци код Исли-а (14. августа 1844.) француска је војска бројала 8.500 пешака, 1.400 коњаника, 16 топова, 400 гумијера (наоружани урођеници који под командом француских официра врше на коњима службу извиђача). Султанов је син имао око 25.000 коњаника, 1.000—1.500 пешака и 11 топова са послугом шпанских и енглеских ренегата.

Тек што су француске трупе прешле Исли, а мароканска војска, постројена по својој уобичајеној тактици у један огроман полумесец, са артилеријом у центру и једном пешадиском потпором, већ покушава да их обухвати.

Мароканци наступају тако отприлике до на 500 корака, затим се коњаници устремљују с пуштеном уздом и на 20 корака опаљују из пушака.

Али француска артилерија сипа картеч. Грдне непријатељске масе заустављене су и стадоше се колебати; повлачење брзо настаје, напред се увелича. Непријатељ бежи остављајући на бојишту 11 топова, 16 застава, 800 мртвих и 1700 рањених. Француски су губитци 27 мртвих и 96 рањених.

3. *Марије противу Кимвара.*² — Пешадија Кимвара у добром реду изађе из својих панчева, и построји бојни поредак у виду четвртасте фаланге, чија је дубина била једнака фронту од 30 стадија (стадија—180 м.).

¹ Commandant Mordacq, La guerre au Maroc p.: 22., 29., 30., 31., 32., 38., 39., 40.

² Extrait de Plutarque, Vie de Marius.

Коњаници су имали сваки по два копља да баце из даљине, а у мешавини су се служили дугим и тешким мачем.

Кимври у овој битци не нападоше Римљане с фронта, него, пошто су окренули десно, протегли су се непријетно с намером да их затворе између себе и своје пешадије, која је била на десном крилу. Римске војсковође опазеше одмах ово лукавство, али не могоше задржати своје војнике; кад један од њих стаде викати да непријатељ бежи, повуче све да јурну ради гоњења.

Међутим се варварска пешадија примицала личећи на огромне морске таласе.

Марије, пошто опра руке, подиже их к небу и завета се да принесе боговима жртву од сто волова. Катулус са своје стране, дигнувши такође руке к небу, обећа да посвети свој доходак за тај дан. Марије принесе још једну жртву, и, кад му свештеник показа утробу, повика: „Победа је моја.“

Али чим се две војске кренуше, деси се један догађај, који, по Сили, беше дејство небеске освете над Маријем. Покрет једне такве горостасне масе подиже толики облак прашине, да се две војске нису више виделе. Марије, који беше први пошао на напад, не нађе непријатеља у овој прашини и, пошто је отишао доста у страну од места судара, лутао је дуго по равници, док је богиња водила варваре ка Катулусу, који сам са својим војницима (20.300 људи) имаде издржати сав њихов удар.

Облак прашине одржа храброст Римљана, сакривајући од њих непријатељску јачину. Пошто сваки батаљон полете да нападне део који имађаше према себи, они ступише у борбу пре него што их је појава великог броја варвара могла заплашити.

Већина варвара, а нарочито најхрабрији међу њима, били су сасвим уништени, јер се беху, да би спречили да се поремети поредак, везали један за другог дугим ланцима за кајишеве од мачева. Победници су гонили бегунце до њихових шанчева.

Римљани заробеше више од 60.000 и побише два пута толико.

4. *Битка код Алме*.¹ — Отприлике на 800 или 900 метара од Алме спазисмо неку врсту зида крунисаног нечим белим. Највише на 300 метара овај нам зид посла ватру батаљонским плотунима, и расу се трчећим кораком. Ми живо одговорисмо, али то беше и с једне и с друге стране без успеха.... Наступање се тада убрза и ми бесмо доста срећни да први стигнемо на врх платоа.... Руси, изненађени, прикупише се и образоваше каре.

¹ Colonel Ardant du Picq op. cit. p. 360.—363.

5. „Приспевајући у ватрену зону поредак тежи“, пише француски пуковник Ардан-ди-Пик, „да се разаспе. Чућете офицере који су били у ватри да говоре: Кад се приближимо непријатељу људи се разаспу у стрелце и преко ваше воље. А Руси се гомилају под ватром, њихово упорство није ништа друго до кохезија онова из страха од дисциплине и од опасности; мора, дакле, да има два разна начина за вођење у ватру Руса и Француза“.¹

6. И у скорашњем руско-јапанском рату „Руси су, заиста, тежили увек да се групишу и да се скупе око официра у критичним приликама; то је инстинкт расе. Руском је војнику потребан вођ, он ће тада да маршује увек за старешином. Рекрутовање подофицирског кадра је тешко, због великог броја неписмених. У опште, они су у миру под непосредном и строгом контролом официра, и зато при вођењу трупа у борби имају мало иницијативе. У овоме, без сваке сумње, треба тражити узрок, што Руси употребљавају сувише густе стројеве и плотунску ватру. То, разуме се, нагони официре да се излажу више него што би било потребно, а то је узрок тако огромним губитцима у официрима. Сви официри, који су се вратили са бојног поља, признају ову празнину у обуци руске пешадије.

„Код Јапанаца, напротив, индивидуална интелигенција је већа, а спрема људи и подофицирског кадра је боља. По признању свих посматралаца, у јапанској војсци скоро и нема неписмених; подофицири имају карте; код мртвих су налажени одлично израђени крокији и књижице са потпуно срећеним белешкама“.²

Закључак. — Укратко, ми смо разликовали две врсте социјалне солидарности и два друштвена типа који су им одговарали. Као год што се прве две развијају једна према другој у обрнутом смислу, један од два одговарајућа типа редовно опада по мери напредовања другог.

Војничким постројима, начином борења, крвавим губитцима — дакле, материјалним доказима, дошли смо до сазнања, да се војска развијала паралелно општој социјалној еволуцији. Војскина кохезија, војна дисциплина, будући одсејај друштвене солидарности, следовала је истим правцем у своме развоју.

Друштву, чија солидарност потиче више из сличности, одговара војска која има карактерне црте колективног типа. По мери како овај губи свој терен, и војска узима особине

¹ Ibid p. 265.

² Capitaine Niessel, Enseignements tactiques découlants de la guerre russo-japonaise, p. 59. Српски превод од капетана Миленка Т. Недића, стр. 53., 54.

својствене солидарности која произилази више из поделе друштвеног рада, добива више гipкости и еластичности. У своме зачетку гломазно неорганско тело војска све више и више тежи да постане живо биће; војска-механизам пре-ображава се у војску-организам у истој сразмери, у којој се механичка солидарност претвара у органску солидарност.

Извршена еволуција може се изразити овом шемом која показује две крајње етапе пређеног пута, етапе између којих се налазе безбројне варијације:

	Колективан тип. Дисциплина механичка. Војска-механизам.	Најразвијенији тип. Дисциплина органска. Војска-ор-ганизам.
Построји	У густом и дубоком распореду. Појединци сливени у компактну масу без еластичности.	У расутом распореду. Групе и појединци раздвојени интервалима. Мобилна и гipка заједница.
Јединство у раду	Спољашње, по форми; материјално, механичко. Личност апсорбована у групи, део у целини. Чланови су у свези један с другим само кад раде укупно у истом смислу.	Унутрашње, свесно, остављајући сваком органу слободу рада у његовој засебној улози која је претходно уређена у смислу одређеног циља. Војска укупно дејствује у толико лакше, у колико сваки њен саставни део располаже са више сопствених покрета.
Командовање	Непосредно. Борци су везани правце за групу, за старешину који је оличава.	Посредно. Борци зависе од заповедника стога што су везани за делове, који су му потчињени преко више посредника.
Маневровање	Тактичко; врши се на главном и отвореном бојишту систематским покретима, потчињеним геометријским и механичким законима. Формализам.	Тактичко и стратегијско; врше се на ма каквом земљишту, слободно од сваке у напред одређене форме. Безбројне најразличније комбинације без и најмањег формализма.
Борба	Само један једини чин; механички и брз сукоб; бујан и суров налет без издржљивости. Страшан покољ за побеђенога; победилац подноси незнатне губитке.	Развучена драма, подељена у више узастопних чинова; серија засебних али уређених сукоба и потчињених једних другима с обзиром на заједнички циљ. И победилац и побеђени трпе више мање подједнаке губитке.

ПЕШАЧКА БАТЕРИЈА

Не полажемо право да на неколико страна изнесемо артилеријско васпитање пешака; не тражимо да поставимо неизмењива правила тамо, где има само особених случајева; — намера нам је само да укратко изложимо, докле је дошло питање о артилеријском гађању, и пут којим изгледа да су управљене овог тренутка идеје артилераца.

Рецимо одмах, да је далеко од тога, да су те идеје исте код свих родова оружја; питање о комбинованој употреби пешадије и артилерије још је у изучавању. Стога, дакле, нека се не узме да је потпуно онако оно, што ће се овде прочитати; проба, сада предузете скоро у свима гарнизонима, промениће можда закључке овог излагања.

Карактерне особине топа.

а) *Брзина гађања.* — Брзина је само у поразном дејству. Брзина у коректури је нешто мало већа но пређе, али је то од споредне важности. Не треба очекивати да се види како командир извиђа, како батерија заузима положај, отвара ватру и потпуно ништи свој циљ, и то све за краће време од једног минута. Међутим, тај доди појам о брзини гађања прво је био усвојен. Њега треба заменити овим: могућност да се постигне *тренутно неу-тралишуће* дејство против циља који се изненада појави на теренској зони, која је за раније проучена, (то претходно изучавање, у осталом, не траје врло дуго и захтева само неколико метака).

б) *Тачност гађања.* — Много је већа него са де-Банжовим топом; то умањује премештања и допушта гађање на велика одстојања. Граница даљине гађања одређена је потребом, да командир види тачке удара својих зрна, или пре да сачува везу кад је батерија стављена на расположење пешадији.